Fragmanlar

Herakleitos

HUMANITAS
Yunan ve Latin Klasikleri

KABALCI

HERAKLEITOS

FRAGMANLAR

KABALCI YAYINEVİ: 255
Humanitas Dizisi: 1

Herakleitos

Fragmanlar

© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005

Birinci Basım: Ekim 2005

Kapak Düzeni: Gökmen Ekincioğlu

Teknik Hazırlık: Gül Dönmez

Dizi Editörü: Çiğdem Dürüşken

Yayına Hazırlayan: Mustafa Küpüşoğlu

KABALCI YAYINEVİ

Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34110 İstanbul

Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05

yayinevi@kabalci.com.tr www.kabalci.com.tr

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Herakleitos

Fragmanlar

1. Antik Yunan Felsefesi 2. Yunanca Özgün Metin/Yorumlu Türkçe Çeviri

ISBN 975-977-024-4

Baskı: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 567-8003)

Litros Yolu Fatih San. Sitesi No:12/197-203 Topkapı-İstanbul

HERAKLEITOS

FRAGMANLAR

YUNANCA-TÜRKÇE

ÇEVİRİ VE YORUMLAR
Cengiz Çakmak

KABALCI YAYINEVİ

Bu çalışmamı sevgili dostum
Hakan Dilaver'e ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Ateşten Fragmanlar ve Ἡράκλειτος'un Dile Gelişi..... 11

1. HERAKLEITOS VE FRAGMANLAR ÜZERİNE GENEL BİLGİLER..... 15

A. Yaşamöyküsü 15

B. Kitap ve Üslubu 20

C. Herakleitos ve Geleneksel Kaynaklar 23

D. Yöntem..... 24

FRAGMANLAR

Çeviri ve Yorumlar 27

H. Diels'in Sahte Kabul Ettiği Fragmanlar..... 293

Fragmanlar İçin Kaynakça 325

Genel Kaynakça 331

Ateşten Fragmanlar ve Ἡράκλειτος'un Dile Gelişi

"Kendimi keşfettim" diye haykıran bir filozof ve keşfedilen bu kimliği yüzyıllardır anlamaya çalışan insanlık! Ephesos'un gizemli güzelliği kadar derin sözler! İnsan zihninin kat kat açılımı yüzün üstünde fragman!

"Herakleitos'um ben! Niçin beni oraya buraya çekiştiriyorsunuz ey cahiller!
Sizler için uğraşmadım ki bunca, sözüm anlayana,
bir kişi gözümde bin kişi, metelik vermem kalabalığa!
Bunu bilir, bunu söylerim, ah, Persephone'nin huzurunda da!"[1]

Böyle tanıtıyor kendini; kalabalığa değil, sadece "*logos*"u anlayabilene yazdığını söylüyor ve iki kez girilemeyen ırmaklara bırakıyor düşüncelerini. Birden bir değişim başlıyor Ephesos'un antikçağ rüzgârlarıyla dövülen kıyılarında, düşüncenin o büyük limanında. Kentin yaşam iksiri Ay tanrıçası, insanın ve doğanın bozulmamışlığının simgesi yüce Artemis görevini tamamlayıp görkemli tapınağına çekilirken, yerini her şeyin kendisinden çıktığına inanılan *logos*'a bırakıyor. Ateş estiren bu *logos*, felsefenin kışkırtıcı soluğunu körüklüyor ve bütün heybetiyle geleneklere başkaldırıyor. Küçük Menderes'in Ege denizine karıştığı aralıktan bir yol buluyor kendine, uçsuz bucaksız denizlerde Odysseus'un neferlerini yutan dalgalara karşı dümen kırıyor ve gemisine aldığı insanları dağın ardına, güneşin hiç dinmediği ülkeye ulaştırıyor. Kendisiyle denize açılmayı reddedip kıyıda kalan kalabalığa ise her zaman karanlık ve anlaşılmaz geliyor.

Ephesos'un ufuk çizgisinde başlayan ve düşüncenin ücra köşelerine kadar ilerleyen bu görkemli yolculuğun en büyük ta-

---

[1] Bu şiirsel tanıtım, Yunan lirik şairi Skythinos'un dilinden bir aktarımdır (Diogenes Laertius, 9. 16; *Anthologia Palatina*, 7. 128).

nığı, eski çağ yorumcularının satır aralarına sinen ve doksografların kandilin titrek ışığında seçip çıkardıkları kısa ve özlü fragmanlar ya da Herakleitos'un bir kâhin edasıyla söylediği deyişler. İlk kez Hermann Diels 1867 yılında bu fragmanların yer aldığı ikincil kaynakların (*testimonia*) adlarını alfabetik sıraya göre dizerek Herakleitos'un felsefi düşüncelerine (*ipsissima verba*) yapay bir belirginlik kazandırmaya çalışıyor. Ardından gelen diğer çağdaş yorumcular, Socrates-öncesi felsefi düşüncenin gelişiminin genel hatları çerçevesinde her bir fragmanı yorumlamaya ve Herakleitos'u dillendirmeye çabalıyorlar. Bu aşamada Diels'in fragman düzenleme yönteminin bazı sorunlara yol açtığı ortaya çıkıyor. Çünkü fragmanlar yer aldıkları eski metinlerin adlarına göre düzenlendiğinde, içerik açısından hemen hemen aynı konunun etrafında dönüp duran bazı fragmanlar, art arda gelmesi gerekirken, birbirinden kopuk olarak sıralanmak durumunda kalıyor; örneğin Herakleitos'un ünlü ırmak fragmanları Diels'in yöntemiyle, art arda değil B12, B49a ve B91 olarak sıralanıyor[1] ve bunun sonucunda Herakleitos'un felsefi düşüncesinin yeniden yapılandırma girişimleri ciddi sorunlar yaşayabiliyor. Marcovich (1967), Diels'in fragmanları düzenleme yöntemini reddediyor ve fragmanların içerdiği konulara göre cümle cümle ayırıp kendi içinde sınıflandırmayı ve daha çok kendi yorumunu göre sıralamayı yeğliyor. Ama Herakleitos yorumcularının çoğu fragmanların yer aldığı eski metinlerin içerdiği konuların, frag-

---

1 12. Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar; ruhlar nemli olandan buharlaşırlar.

49a. Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve biz değiliz.

91. Herakleitos'a göre, aynı ırmağa iki kez girilmez. [Aynı ölümlü bedene doğası gereği iki kez dokunmak olanaksızdır. (Ölümlü olan) her şey değişimin şiddeti ve hızından dolayı dağılır ve tekrar bir araya gelir. Aslında "ne yeniden" ne de "daha sonra," ama aynı zamanda diyebiliriz. Şeyler biçimlenir ve dağılırken hem yaklaşır hem uzaklaşır.]

manların özünü yansıtacağına dikkat çekiyor ve Herakleitos'u kavramada fragmanların geldiği kaynakların önemini vurgulayarak Diels'in fragmanları sıralama yönteminin, birtakım sorunları da beraber getirmesine karşın, daha sağlıklı bulacağı söyleniyor.[1] Ateşten fragmanlar üzerine tartışmalar kişilerin filolojik ve felsefi yorumlama tarzına göre işte böyle sürüp gidiyor; her bir deyiş sözcüklerine kadar tek tek ayrılıyor, antikçağın retorik tekniklerine göre değerlendiriliyor, bütün söz oyunları inceden inceye araştırılıyor ve cümlenin en küçük birimine bile sayısız mecaz anlam yükleniyor, sonra yeniden inşa ediliyor. Her dile çevirisi yapılıyor, üzerine binlerce makale, kitap yazılıyor. Herkes biliyor Herakleitos'un "evrenin ilk ilkesine ateş dediğini" ve "ne var ne yoksa bu ateşin dönüşümlerinden meydana geldiğini," "yaşamı ve aklı ateşle özdeşleştirdiğini;" ya da "evrende tek değişmezin, değişimin kendisi olduğunu," "her şeyin karşıtıyla varolduğunu," "ölümün yaşamla içiçe olduğunu," "insanların evrensel bir solukla soluklandığını." Herkes biliyor bunları, ama yine de bu fragmanların özünde göremediği, çözemediği, kavrayamadığı bir şeyler olduğuna inanıyor ve kazdıkça kazıyor bu gizemli zihnin derinlerini. Çünkü kıpır kıpır her bir fragman, capcanlı, soluk alıyor ve eğilip bükülebiliyor. Felsefeye gönül veren herkes kendi yaşamına uygun bir düşünceyi çekip çıkarabiliyor içinden. Sözcüklerin anlamları, kültürleri birbirine bağlayan zincirin birer güçlü halkası adeta; dil, din, ırk ayrılığı tanımıyor.

Bize ilk kez Yunanca ve Türkçe karşılıklı bir metinde Herakleitos'la sohbet olanağı tanıyan bu çalışma, Herakleitos'un zihnine yakın, zaman zaman onun kadar gizemli konuşan bir fel-

---

[1] Miroslav Marcovich, *Heraklitus: Grek Text with a Short Commentary*, 1967, 2000 (düzeltme ve eklerle 2. basım), International Pre-Socratic Studies 2. Sankt Augustin: Academia Verlag, 2001 (yeniden gözden geçiren: Daniel W. Graham, Brigham Young University) s. 81.

sefecinin elinden çıkmış, çevirmeninin söz oyunları, Herakleitos'un söz oyunlarına katılmış. H. Diels'in sahte olduğunu ileri sürdüğü fragmanlarla birlikte tam 139 fragman, Türkçede ilk kez art arda diziliyor ve sanki Artemis tapınağına gömdüğü rivayet edilen *Peri Physeos* adlı yapıtıyla Herakleitos, Ephesos ufkunda diriliyor. Bilgece bir sessizlik içinde, kendisiyle denize açılmış okuyucusunu şöyle uyarıyor:

"Bu kadar acele etme sakın,
Ephesoslu Herakleitos'un kitabını bitireceğim diye,
çıkacağın yol öyle dik ki,
kasvetli, zerre ışık yok!
Ama bir eren kılavuz oldu mu sana,
aydınlanır bir anda,
güneş ışığı bile hiç kalır yanında!"[1]

Çiğdem Dürüşken

[1] Bu şiir Yunan lirik şairi Skythinos'a aittir (Diogenes Laertius, 9. 16; *Anthologia Palatina*, 9. 540).

1. HERAKLEITOS VE FRAGMANLAR ÜZERİNE GENEL BİLGİLER

A. Yaşamöyküsü

Herakleitos'un yaşamı hakkında, günümüze ulaşmış ve kendisinin olduğu ileri sürülen fragmanları dışında kesin bilgi elde edebileceğimiz kaynaklar çok sınırlı ve tartışmalıdır. Bu bağlamda, Ephesos (Efes) kentinin yerlisi ve babasının adının Bloson olması dışında, yaşamı hakkında aktarılan bilgilerin tümünün kesinlikten yoksun olduğunu söyleyebiliriz. Bu fragmanlarda söz edilen filozoflardan ve ilgi alanına giren konulardan hareketle, felsefi anlamda Ksenophanes ile Pythagoras'dan daha geç, Parmenides'den ise daha erken bir dönemde etkin olduğu söylenebilir. Bu dönem yaklaşık olarak MÖ 520 ila 490 yılları arasına yerleştirilebilir. Geleneksel kaynaklar Herakleitos'un, Pers Kralı Dareios döneminde (MÖ 521-486) olgunluk çağında olduğunu belirtirler. Diogenes Laertios'un muhtemelen tarihçi Apollodoros'tan aktardığına göre, Herakleitos 69. olimpiyatta (MÖ 504-500) kırk yaşlarındaydı.[1] Dolayısıyla Herakleitos'un yaklaşık olarak MÖ 540 ila 480 yılları arasında yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

Platon ile Aristoteles Herakleitos'un görüşlerini kendi açılarından ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde ele almış olmalarına karşın, yaşamı hakkında kesin sayılabilecek bilgiler aktarmamışlardır. Herakleitos'un yaşamına ilişkin tartışmalı bilgilerin pek çoğunu Diogenes Laertios'un MS 3. yüzyıl başlarında yazılmış *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Görüşleri* adlı kitabından öğreniyoruz.[2] Diogenes Laertios, Herakleitos'un yaşamına ilişkin bilgileri

---

[1] Kirk, G. S., *Heraclitus: The Cosmic Fragments*, s. 1.

[2] Yunanca adı: "*Bion kai Gnomon Ton En Philosophiai Endokimesanton ton eis Deka to Ekton: Herakleitos*": Diogenes Laertios, *Lives of the Philosophers*, 1965, Loeb.

kendisinden önceki Stoacı biyografi yazarlarının yapıtlarından devşirmiştir. Ne yazık ki bu yapıtlardan günümüze Stoacı Kleantes'in küçük bir fragmanından başka bir şey kalmamıştır. Diogenes Laertios'un eserinde aktarılan yaşam öyküsü, muhtemelen bu yazarlar tarafından Herakleitos'un fragmanlarına dayanılarak meydana getirilmiş kurmaca bir öyküdür. Gerçekten bir ölçüde bazı fragmanlardan Herakleitos'un kişilik özellikleri ile dine, siyasete ve topluma ilişkin görüşleri çıkarılabilir. Bununla birlikte, Herakleitos'un son günlerine, hastalığına ve ölümüne ilişkin olarak yaratılan öykülerin, onun gerçek yaşamını ne derece yansıttığı ise her zaman bir tartışma konusu olarak kalacaktır. Sözgelimi Diogenes Laertios bir tanıklığa dayanarak Herakleitos'un *hydrophisie* (vücudun su toplayarak şişmesi) hastalığından öldüğünü,[1] bir başka tanıklığa dayanarak da ölümünün bu hastalıktan kaynaklanmadığını belirtir.[2] Yine Diogenes Laertios'ta geçen bir başka aktarımda da, Herakleitos'un iyileşmek amacıyla kendini gübre yığınına gömdürdüğü, 'pislik' içinde kalarak köpekler tarafından parçalandığı ve bu şekilde öldüğü anlatılsa da[3] onun ölüm nedeni belirsizliğini hâlâ korumaktadır.

Fragmanlarından ve Diogenes Laertios'un aktardığı öykülerden Herakleitos'un, çoğunluğu anlayışsız ve değersiz olarak gördüğünü çıkartabiliriz.[4] Kendi döneminde yaygın olan dinsel inanç ve adetlerle açıkça alay etmektedir. Bilgece bir yaşam sürmekten yoksun olan çoğunluğu birçok fragmanında hayvanlarla eş tutar.[5] Ancak buradan hareketle Herakleitos'u insansevmez (*misanthropos*) biri olarak değerlendirmek yerine,

---

[1] Diogenes Laertios, IX. 3-4.

[2] Diogenes Laertios, IX. 5.

[3] Diogenes Laertios, IX. 4.

[4] Diogenes Laertios, IX. 1.

[5] Örneğin bkz. fr. 29.

onun hayvan gibi yaşamayı seçenlerden hoşlanmadığını söylemek daha uygun düşecektir. Dönemindeki işgalci Pers güçleriyle işbirliği yaparak zenginleşen tüccar sınıfına ve Yunan'ın geleneksel demokrasi anlayışına sert bir şekilde muhalefet etmiş, böylelikle egemen sınıfın politik oyunlarına alet olmak istememiştir.[1] Bu yüzden kendisinden kent için yasalar yapmasını isteyen Ephesosluların teklifini geri çevirmiştir.[2] Diogenes Laertios'un aktardığı bir öyküye göre yasa yapmayı kabul etmeyen Herakleitos, Ephesoslularla anlaşmaktansa Artemis Tapınağı yakınlarında çocuklarla *aşık oynamayı* tercih etmiştir.[3] Olgunluk dönemini Pers işgalindeki bir kentte sürdürdüğünden onların dinsel inanç ve adetlerini yakından tanıma olanağı bulmuş ve bunları kimi zaman açık[4] kimi zaman örtük olarak[5] eleştirmiştir.

Diogenes Laertios'un MÖ 2. yüzyılda yaşamış şecere yazarı Antisthenes'e dayanarak aktardığı kadarıyla Herakleitos kardeşi lehine krallık üzerindeki haklarından vazgeçmiştir.[6] Başka kaynaklardan aktarılan öykülerde Herakleitos'un efsanevi kral Kodros'un soyundan geldiği anlatılır.[7] Bu öyküler onun aristokrat bir aileye ve soylu bir ruha sahip olduğunu vurgulamak amacıyla uydurulmuş olabilir. Doğuştan soylu bir ailenin üyesi olması, aristokratik bir yönetimden yana olduğunu göstermez. Herakleitos doğuştan kazanılan soyluluktan çok bilgelik aracılığıyla elde edilen soyluluğa inanır. Ancak onun gibi sivri dilli ve muhalif tutumlu bir insanın Ephesos gibi siyasal ve toplumsal anlamda

---

1 Bkz. fr. 121 ve 125a.

2 Site devleti için yasalar yapmak o dönem bilgelerinin en temel görevlerinden biridir.

3 Diogenes Laertios, IX. 2-3.

4 Bkz. fr. 14.

5 Bkz. fr. 3 ve 16.

6 Diogenes Laertios, IX. 6.

7 DK 22A2 (DK kısaltması için bkz. s. 28, dipnot 1).

çalkantılı bir kentte barınabilmesi, kendisine dokunulamayacak kadar güçlü ve köklü bir aileden geldiğinin kanıtıdır. Başka kaynaklar Herakleitos'un kardeşine devrettiği hakkın, gizem dinlerindeki (mysteria) törenlerin yürütülmesine başkanlık eden özel bir rahiplik olduğunu söyler.[1] Herakleitos'un gizem dinlerinde kullanılan 'kutsal dil'i (*hieros logos*) yazılarında ustaca kullanmış olmasından dolayı böyle bir öykü uydurulmuş olabilir.

Pers kralı Dareios'la aynı zamanda yaşamış olmasından dolayı birbirleriyle mektuplaştıkları aktarılır.[2] Ancak bu mektuplar düzmecedir.[3] Başka bir kaynakta yer alan bir öyküde ise güçlü bir tiran olan Melankomas'ı iktidarını terk etmeye ikna etmiştir.[4] Her iki öyküde de bir filozofun soylu ve politik güce karşı ne denli duyarsız olduğu vurgulanmak istenmiştir. Diogenes Laertios'un aktardığı bir başka öyküde ise Herakleitos Ephesos'ta hor görülmesine karşın, kendisine değer veren ve kentlerine davet eden Atinalıları reddetmiştir.[5] Muhtemelen bu öykü de Herakleitos'un adını kullanarak Atinalıların felsefeye verdiği önemi vurgulamak amacıyla uydurulmuştur.

Diogenes Laertios, "kendimi keşfettim" fragmanından[6] hareketle onun kimsenin öğrencisi olmadığını, her şeyi kendi başına araştırıp öğrendiğini söyler.[7] Bununla birlikte MÖ 3. yüzyılda İskenderiyeli Sotion'a dayanarak hocasının Ksenophanes (MÖ 570-470) olduğunu vurgulamayı da ihmal etmez.[8] Ne var ki, Ksenophanes'in Herakleitos'un hocası olmuş olması mümkün de-

---

1 Diogenes Laertios, IX. 13-14.

2 Diogenes Laertios, IX. 13-14.

3 Kirk, G. S., s. 29.

4 DK 22A3.

5 Diogenes Laertios, IX. 15.

6 Bkz. fr. 101.

7 Diogenes Laertios, IX. 5.

8 Diogenes Laertios, IX. 5.

ğildir; çünkü o, Herakleitos doğmadan ya da çok küçükken İtalya'ya göç etmiştir. MS 10. yüzyılda yaşamış olan Suidas ise onun hem Ksenophanes'in hem de Pythagorasçı Hippasos'un öğrencisi olduğunu bildirir.[1] Bu kaynaklar tartışmalı da olsa, Herakleitos'un Ksenophanes ile Pythagoras'tan etkilendiğine işaret etmeleri açısından dikkat çekicidir.

Barış için bir konuşma yapması istenince, bir bardak su içine arpa unu serperek içmiş ve hiçbir şey söylemeden çekip gitmiştir.[2] Aktarılan bu öykü onun hem 'konuşma' hem de yaşama tarzına uygundur. Herakleitos az sözcükle çok şey anlatmak isteyen bir filozoftur. Su ile arpa ununu karıştırıp içmesi, Ephesoslulara aç gözlü olmamalarını ve basit bir yaşam sürmelerini anlatmak amacını taşıyor olabilir. Diogenes Laertios'un anlattığı başka bir öyküye göre neden sustuğu sorulunca, 'siz gevezelik edin' diye cevap vermiştir.[3] Aristoteles'in aktardığı ve muhtemelen düzmece olan bir öyküye göre ise[4] ziyarete gelen dostları onu ateşin başında ısınırken görünce, yaklaşmaya çekinirler. O da dostlarına çekinmeden yaklaşmalarını ve bulunduğu yerde de tanrıların olduğunu söyler.

Buraya kadar ele alınanların ışığında görüldüğü gibi tümüyle kendine özgü bir yaşam süren ve bu yaşamını da başkalarına anlamsız gelebilecek ifadelerle ören Herakleitos'a Theophrastos'un melankolik (*melankholia*) yakıştırması hiç de şaşılacak bir şey değildir![5]

---

1 DK 22A1.

2 DK 22A3b.

3 Diogenes Laertios, IX. 12.

4 DK 22A9.

5 Diogenes Laertios, IX. 6.

B. Kitap ve Üslubu

Herakleitos'un yaşamına ilişkin bilgiler gibi ona ait olduğu düşünülen *kitapla* ilgili bilgiler de tartışmalı ve kesinlikten yoksundur. Bu kitabın içeriğine ve adına ilişkin tartışmalar Aristoteles'in döneminde başlamıştır. Muhtemelen MÖ 4. yüzyılda birkaç kişinin elinin altında özgün metinden bir şekilde çoğaltılmış rulo (*volumen*) halinde derlenmiş kopyalar bulunmaktaydı. Yeni bir arkeolojik bulgu ele geçmedikçe, bu kopya ruloların düzgün bir şekilde kopya edilip edilmediklerini hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Platon'dan önce yazılmış bütün felsefi metinler gibi ne özgün metin, ne de kopya metinler doğrudan doğruya günümüze ulaşabilmişlerdir. Herakleitos'a ait olduğu düşünülen ve elimizde bulunan fragmanlar bu kopya metinlerden alıntı yapan yazarlar aracılığıyla, kopyaların kopyası biçiminde günümüze kalabilmişlerdir.

Herakleitos'un doğrudan doğruya birbirleriyle bağlantılı görüşlerden oluşan ve belirli bir bütünlüğe sahip bir metin yazıp yazmadığı tartışma konusudur. Eldeki fragmanlar belirli bir düzen içinde yazılmış bir metinden çıkmış gibi görünmezler. 'Özgün metin' olarak adlandırdığımız metin Herakleitos'un konuşmalarından, söylediklerinden derlenmiş olabilir. Çünkü eldeki fragmanlar yazılı bir metinden çok bir konuşma metni gibidir. Herakleitos tarafından birbirinden bağımsız bir şekilde söylenmişe benzeyen bu bilgece (*gnomai*) deyişler kendisi veya bir öğrencisi tarafından sonradan yazıya geçirilmiş ve toplanmış gibi görünmektedir. Birinci *fragman* bu derleme kitaba bir giriş yapmak amacıyla sonradan Herakleitos tarafından eklenmiş veya dikte ettirilmiş olabilir.

İster Herakleitos tarafından konuşma dilinin incelikleriyle kaleme alınmış olsun, ister söylediklerinden sonradan derlenmiş olsun, özgün metnin bağlamının nasıl olduğunu ve bu bilgece sözlerin nasıl bir sırayla düzenlenmiş olduğunu hiçbir za-

man bilemeyeceğiz.

Herakleitos'a ait olduğu düşünülen kitap Aristoteles döneminde doğa hakkında (*Peri Physeos*) yazılmış bir kitap olarak sınıflandırılmış olmasına karşın, ne kendisi Miletoslular gibi bir doğa filozofudur (physikos) ne de kitap doğa hakkındadır. Zaten Diogenes Laertios'un aktardığı kaynaklarda kitap değişik adlarla anılmaktadır: *Musai* (*Musalar*), *Peri Physeos* (*Doğa Üstüne*) veya Diodotos'un dediği gibi[1] *Akribes Oiakisma Pros Stathmen Biou* (*Yaşam Kuralı İçin Şaşmaz Dümen*), *Gnomon Ethon* (*Ahlak Kılavuzu*) ve *Peri Politeias* (*Politika Üstüne*).[2]

Bu tartışmalı adlardan da anlaşılacağı gibi kitap doğrudan doğruya doğa hakkında yazılmamıştır. Ayrıca metnin kitap (*biblion*) veya inceleme (*syngramma*) olarak görülmesi Herakleitos sonrası yapılmış bir değerlendirmedir. Üstelik bu kitap başlıklarından hiçbiri Herakleitos tarafından verilmemiştir. Diogenes'in kaynakları arasında en makul açıklamayı yapan MÖ 1. yüzyılda yaşamış Diodotos'a göre kitap doğrudan doğruya doğa hakkında yazılmamıştır.[3] Gerçekten Herakleitos, Miletos'lu filozoflar gibi *kosmos*'un şekliyle, ortaya çıkışıyla, doğa olgularıyla ve geometriyle ilgilenmemiştir. O daha çok insanın *kosmos*'taki yeri ve anlamıyla, ahlaki ve dinsel konularla ilgilenmiştir. Diogenes Laertios, Herakleitos'un *kosmos*, politika ve teoloji hakkında (*logos peri tou pantos, logos politikos, logos theologikos*) olmak üzere üç bölümden oluşan bir kitap yazdığını söylemesine karşın[4] bu doğru değildir. Çünkü bu ayrımlama Herakleitos'tan çok sonra ortaya çıkmıştır.

Özgün metnin ilk kopyaları Atina'ya Sokrates döneminde ulaşmış olabilir. Gerek kopyaların eksikliğinden gerek Herak-

---

1 Diogenes Laertios, IX. 12.

2 Diogenes Laertios, IX. 12.

3 Diogenes Laertios, IX. 15.

4 Diogenes Laertios, IX. 15.

leitos'un üslubundan dolayı metin karanlık ve anlaşılmaz olarak değerlendirilmiştir. Diogenes Laertios'un aktardığına göre Herakleitos, bu kitabını bilerek karanlık ve anlaşılmaz olarak yazmış, sadece ehil insanlar okusun, halkın diline düşüp hor görülmesin diye Artemis Tapınağı'na adak olarak bırakmıştır.[1]

Özellikle kuru ve tıkız bir üslupla yazan Aristoteles'in metinlerine alışık olan Theophrastos, Herakleitos'un "yarım bırakılmış" ve "çelişkili" cümlelerinden yakınır. Diogenes Laertios'un aktardığı bu sözler doğruysa, Theophrastos iyi bir kopya yerine, eksik ve hatalı bir metni okumuş olmalıdır. Çünkü Herakleitos her ne kadar farklı bir üslup kullanmış olsa da, dile özel bir özen gösteren, sözcükleri ustaca kullanan bir filozoftur.

Aristoteles de *Rhetorike* adlı çalışmasında Herakleitos'un sözcükleri, özellikle bağlaçları belirsiz bir şekilde kullanmasından yakınır.[2] Bu yakınmaların nedeni, bu yazarların ellerindeki eksik kopyalar olduğu kadar, Herakleitos'un üslubu da olabilir. Herakleitos elde kalan fragmanlarda yalnızca bir filozof olarak değil, aynı zamanda bir şair ve dinleyicilerini uyarmak isteyen bir peygamber tavrıyla konuşur. Şiir dili ile düz yazı olanaklarını ustaca harmanlayarak akıcı, akılda kalıcı, şaşırtıcı bir üslup kullanır. Mecazlar, sözcük oyunları, derin etimolojik ilişkiler, ses benzerlikleri, cinaslarla bezenmiş bir söylemi vardır. Ayrıca gizem dinlerinin kutsal dilini (*hieros logos*) bütün incelikleriyle sözlerine yansıtır. Bu özelliklerinden dolayı sonraki yazarlarca "bulmacacı" (*ainiktes*) ve "karanlık" (*ho skoteinos*) olarak ad-

---

[1] Kitabın tapınağa adak olarak sunulmuş olmasına ilişkin öykü muhtemelen düzmece olmakla birlikte neden kitabın özgün nüshasının bulunmadığını dolaylı bir biçimde açıklamaktadır. Çünkü kitap tapınakla birlikte yanıp kül olmuştur. Artemis Tapınağı MÖ 356 yılında Herostratos tarafından yıkılmıştır (bkz. Diogenes Laertios, IX. 6).

[2] Aristoteles, *Rhetorike*, III. 5. 1407b11.

landırılmıştır.[1] Bu bakımdan ondan Aristoteles'in anladığı türden işlenmiş bir felsefe dilini kullanmasını beklememek gerekir. Kaldı ki Herakleitos sözlü şiir geleneğinin hâlâ hüküm sürdüğü bir dönemde görüşlerini düzyazıyla anlatan ilk filozoflardan birisidir. Onun şaşırtıcı ve çarpıcı cümleleri Delphoi'daki kahinin sözleri gibi 'süssüz' ve 'karışık' sözcüklerden oluşmuştur. Ancak bu sözcükler insanın kavrayışını dağıtan, kalbini dağlayan sözcüklerdir. Herakleitos uzun uzadıya konuşmak ve gevezelik etmek yerine derdini birkaç sözcükle anlatabilen filozoflardandır.

C. Herakleitos ve Geleneksel Kaynaklar

Platon'dan önce yaşamış filozoflar şiir ve düzyazı diliyle pek çok kitap yazmışlardır. Bu yazılı metinler, daha doğrusu rulolar (*volumen*) daha sonradan genel bir sınıflandırmayla *Peri Physeos* (*Doğa Üstüne*) olarak adlandırılmıştır. Platon sonrası geleneksel kaynaklarda bu kitapların sayısı ve adları belirtilmiştir. Ne yazık ki ilk filozofların doğrudan doğruya kendi ellerinden çıkmış hiçbir özgün metin günümüze ulaşmamıştır. Elimizde bulunan ve "fragman" olarak adlandırdığımız yazı parçaları MÖ 4. yüzyıl ila MS 13. yüzyıl arasında yaşamış yazar ve filozofların kitaplarından doğrudan alıntılar (*verbatim*), dolaylı alıntılar, yorumlar ve atıflar biçiminde günümüze kalmış özgünlüğü tartışmalı metinlerdir. Fragman olarak adlandırılan bu metinlerin en kısası bir sözcükten, en uzunu birkaç cümle ya da cümlecikten oluşmuş bağlamsız ifadelerdir. Üstelik bu alıntıların hemen hepsi doğrudan özgün metinlerden değil özgün metinlerin kopyalarından, hatta kopyaların kopyalarından aktarılmıştır. Bu, bağlamlarından sökülmüş yazı parçaları çoğu zaman alıntıyı yapan yazarların kendi amaçları doğrultusunda çarpıtılmış ve bazı eklemeler yapılmış metinlerdir. Bu bakımdan pek çok fragmanın hangi ölçüde özgün olduğu hâlâ tartışma konusudur.

---

[1] Diogenes Laertios, IX. 6.

Herakleitos'a ait olduğu kabul edilen fragmanlar, Platon'dan MS 12. yüzyılda yaşamış Tzetses'e, hatta 13. yüzyılda yaşamış teolog Albertus Magnus'a kadar uzanan yazarların kitaplarında yaptıkları alıntılardan oluşur.

Platon ve Aristoteles Herakleitos'un görüşlerini ele almalarına karşın çok az doğrudan alıntı (*verbatim*) yapmışlardır. Herakleitos'un söylediklerine ya da yazdıklarına ilişkin en yoğun aktarma ve alıntılar MS 1. yüzyıl ila 3. yüzyıl arasında yaşamış yazarların kitaplarından gelir. Herakleitos'un eserine ilişkin en önemli kaynak ve nispeten güvenilir aktarıcı Plutharkos'tur. Diğer önemli iki kaynak piskopos olan Clemens Alexandrinus ile Hippolytos'tur. Plutharkhos ile Clemens Alexandrinus'un yaptıkları alıntılar okudukları bir kopyadan hatırladıkları kadarını aktarma şeklinde olabilir.[1] Hippolytos Hıristiyan heretizminin (sapkınlığının) kaynağının Herakleitos olduğunu kanıtlamak amacıyla ondan alıntılar yapmıştır.[2] Diogenes Laertios ve Sextus Empiricus'un aktardıkları fragmanlar muhtemelen kopyaların kopyalarından alınmıştır. Diogenes Laertios'un aktardıkları Stoacı bir süzgeçten geçirilmiştir. MS 5. yüzyılda yaşamış Stobaeus'un aktardığı fragmanlar da daha önce yazılmış bir kopyadan aktarılmış olabilir.[3] Diğer kaynak yazarlar çevirdiğimiz eski Yunanca fragmanların başında parantez içinde belirtilmiştir.

D. Yöntem

Bu çeviride Hermann Diels'in 1922 baskısı *Die Fragmante Der Vorsokratiker* adlı çalışmasındaki eski Yunanca edisyonu temel alarak B fragmanlarının hepsini çevirmeye ve yorumlamaya çalıştık. Kimi Yunanca sözcüklerde yaşanan sorunları Her-

---

1 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kahn, C. H., *The Art and Thought of Heraclitus*, s. 6.

2 Bkz. *a.g.e.*, s. 5, 6.

3 Bkz. *a.g.e.*, s. 5.

mann Diels, Walther Kranz *Die Fragmente der Vorsokratiker* (DK),[1] (eklemelerle 10. baskı) Berlin, 1960, künyeli yapıtta yer alan fragmanlara göre ve anlam açısından belirsizlik içeren metinlerin çevirisinde C. H. Kahn'ın *The Art And Thought Of Heraclitus* (K), Cambridge, 1979 künyeli çalışmasındaki İngilizce çevirilerine göre aşmayı denedik. Bu arada Jean Bollack, Heinz Wissmann, *Heraclite ou La Separation* (BW), Paris 1972; *Ingram Bywater, Heracliti, Ephesii reliquiae* (B), Clarendon Press, Oxford, 1877, (2. baskı) London 1970 ve Miroslav Marcovich, *Heraclitus*, editio maior (M), Merida, 1967 (eklemelerle 2001) künyeli yapıtlara da yer yer başvurduk. Temel aldığımız fragmanlarda Latince olarak aktarılmış metinleri Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken ve Doç. Dr. O. Faruk Akyol'un yardımlarıyla Türkçeye kazandırmaya çalıştık. Fragmanların alıntılandığı antik metinlere ya da bu metinler üzerine yazılmış çalışmalara *Fragmanlar için Kaynakça* kısmında, Herakleitos hakkında genel bilgi edindiğimiz ve açıklamalarımızda yararlandığımız genel yapıtlara ise *Genel Kaynakça* kısmında yer verdik.

Herakleitos gibi bir söz ustasını bütün incelikleri ve üslup özellikleriyle herhangi bir modern dile çevirmek neredeyse olanaksızdır. Biz elden geldiğince duru ve anlaşılır bir dille Herakleitos'u Türkçe'ye aktarmaya çalıştık. Bununla birlikte her çevirinin bir yorum olduğu kabul edilecek olursa, kaçınılmaz bir biçimde bu çeviride de Türkçenin dil özelliklerinin ve çevirenin felsefi bakış açısının işin içine karışacağı göz ardı edilmemelidir.

***

Bu çalışmanın ortaya çıkışında, öncelikle doktora dönemimden başlayarak her alanda büyük desteğini gördüğüm hocam Prof Dr. Ş. Teoman Duralı'ya ve çalışma boyunca beni sürekli

[1] Uluslararası literatürde kabul edilen ve Herakleitos gibi Sokrates-öncesi düşünürlerin fragmanlarını derleyen kaynaklara işaret eden kısaltmalar, yorum yapılan kaynakları göstermesi açısından önemlidir.

teşvik eden ve gerekli zamanı sağlayan hocam Prof. Dr. Şafak Ural'a; beni uzun süren uykumdan uyandıran hocam Prof. Dr. Ömer Naci Soykan'a; uyarıcı görüşleriyle beni yönlendiren ve her türlü sorunu aşmamda bana yardımcı olan sevgili dostlarım Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken'e ve Doç. Dr. O. Faruk Akyol'a; Eski Yunanca metinleri çevirirken yaşadığım güçlükleri aşmamda yardımlarını esirgemeyen Dr. Emel Karayel ve Araş. Gör. Emre Erten'e; çalışmamla ilgili gerekli metinlerin ve yorum malzemelerinin sağlanmasında yardımlarını hiç esirgemeyen öğrencilerim Araş. Gör. Yücel Yüksel ile Özgüç Güven'e ve Serdar Uslu'ya ve son olarak, elyazmalarımı uzun ve yorucu bir çaba sonucunda bilgisayar ortamına aktaran ve teknik anlamda her türlü düzeltmeyi yaparak metni basıma hazır hale getiren sevgili dostum Nedim Yıldız'a en derin teşekkürü borç bilirim.

2. Çeviri ve Yorumlar

1

(Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII. 132)

τοῦ δὲ λόγου τοῦδ ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν ἐοίκασι πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων ὁκοίων ἐγὼ διηγεῦμαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅκως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν ὅκωσπερ ὁκόσα εὕδοντες ἐπιλανθάνονται.

1

(Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII. 132)

Bu her zaman mevcut olan *logos*'u insanlar yalnızca işitmeden önce değil, işittikten sonra da anlamıyorlar. Her şey bu *logos*'a göre olup bittiği ve ben her şeyi doğasına göre ayırt ettiğim ve nasıl olduğunu bildirip açıkladığım halde, söylediklerimle ve yaptıklarımla karşılaştıklarında acemi gibi davranıyorlar. Uykudayken ne yaptığını unutan diğer insanlar gibi bunlar da uyanıkken ne yaptıklarının farkında değiller.

Bu fragman ilk filozoflardan günümüze kalmış olan en uzun düzyazı örneği olup Herakleitos'a ait olduğu söylenen kitaba bir giriş yapmak amacıyla yazılmış olabilir. Aristoteles'in de belirtmiş olduğu gibi[1] ilk cümlede geçen *aei* teriminin (daima, her zaman, ilelebet, ezeli ve ebedi) kendinden önce gelen *logos* terimiyle mi yoksa insanlar terimiyle mi ilişkili olduğu belirsizdir. Biz terimi *logos*'a bağlayarak yukarıdaki şekilde çevirmeyi uygun bulduk. Ancak ilk cümle şu biçimde de çevrilebilir: "Ne var ki, burada*ki logos*'u insanlar yalnızca işitmeden önce ve bir kere işittikten sonra değil, hiçbir zaman anlayamıyorlar." Bize kalırsa Herakleitos bu cümlede ikili bir okumayı amaçlamıştır. *Logos* terimi, bu cümlede hem Herakleitos'un kendi söylemine

[1] Aristoteles, *Rhetorike*, III. 5. 1407b11.

hem de *kosmos*'taki "yasa, kural, ilke ve ölçü" anlamlarına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Herakleitos, *lego* (*legein*) (söylemek, anlatmak, konuşmak) fiilinden türetilen *logos* terimini fragmanlarda üç temel anlamda kullanır: (1) Söz, söyleme, anlatma ve söylem; (2) yasa, kural, ölçü, ilke ve miktar; (3) saygınlık ve ün.

Herakleitos ilkece insanların *logos*'u, bir bakıma gerçeğin kendisini bilemeyeceklerini söylemez. Buradaki *anthropoi* (insanlar) terimi tür olarak insanı değil, gerçeğe kulaklarını tıkamış ve kendi dar ilgileriyle yaşayan insanların büyük bir çoğunluğuna işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. İnsanların büyük bir çoğunluğu hem onun sözlerinde dillenen hem de *kosmos*'ta her zaman mevcut olan *logos*'u anlamıyorlar. Herakleitos, fragmanın ikinci cümlesinde kendisinin *logos*'u, yani "gerçek"i anlayarak sözcüklerinde bunu dillendirdiğini; kendi söyleminin *logos*'a uygun olarak düzenlenmiş olduğunu belirtir.

İkinci cümlenin birinci cümleciğinde her şeyin *logos*'a, yani "belirli bir ölçü ve kural"a göre olup bittiği vurgulanır. Burada *logos* "her şeyi çekip çeviren; her şeyin kendisine göre sürüp gittiği bir kural, yasa veya ilke" olarak tanıtılır. İkinci cümlecikte Herakleitos her bir nesneyi doğasına göre ayırdığını (*diairesis*) ve tanımladığını belirterek kendi sözlerinin nesnelerin yapısına uygun olarak düzenlenmiş olduğunu belirtir. Herakleitos ilkece dilin, nesnelerin gerçek yapısını ortaya koyabilecek bir imkana sahip olduğunu düşünür. Ancak bu imkan bir çaba sonucunda dili, nesnelere veya *logos*'a uygun bir şekilde düzenlemekle gerçekleşir. Yoksa dil doğrudan doğruya nesnelerin gerçek yapısını ortaya koyamaz. Bu bakımdan "Herakleitosçu" Kratylos'un "adları bilen nesneleri de bilir" görüşü[1] Herakleitos'a pek de uygun düşmez.

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Rachel Barney, *Names and Nature in Plato's Cratylus*, Routledge, 2001.

Herakleitos *logos*'u, gerçeği kendi sözü ve tavırlarıyla açıklamış, ortaya koymuş olmasına karşın, insanlar dinlemesini bilmedikleri-nden neyi kastettiğini anlayamamışlardır. İnsanlar bu türden bir söyleme alışkın olmadıklarından bir acemi veya tecrübesiz gibi şaşırıp bocalamışlardır.

Fragmanın üçüncü ve son cümlesinde, bu acemi ve *logos*'u anlamayan insanların bilinçsizlik ve anlayışsızlıkları vurgulanır. Herakleitos açısından "uykuda olmak," gerçeğe sırt çevirmek ve dar ilgiler içinde bir midye gibi yaşamaktır. Bir başka deyişle bu insanlar varlığın çağrısına kulaklarını tıkamışlardır.

2

(Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII. 133)

[διὸ δεῖ ἕπεσθαι τῶι ξυνῶι, τουτέστι τῶι κοινῶι· ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός.] τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν.

2

(Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII. 133)

Logos her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendilerine özel düşünceleri varmış gibi yaşar.

Bizim fragman çevirisine dahil etmediğimiz, ama fragmanın hemen başında yer alan "öyleyse ortak olana uyulmalıdır," cümlesi Sextus Empiricus'un yorumudur. Fragman 1'de her şeyin kuralı ve yasası olarak düşünülen *logos*, burada her şeye ortak, her şeyde bulunan bir şey olarak değerlendirilir. Hakikatin bilgisi bu nesnel ve her şeye ortak olan *logos*'a dayanmakla elde edilir. Fakat insanlar nesnel olana uygun davranmak ve düşünmek yerine kendi dar ilgileri, özel fikirleriyle olayları yorumlar. Fragmanda geçen *phronesis*, Herakleitos'ta "her insanda bulunan düşünme yetisi" anlamındadır. Daha sonraki dönemlerde bu sözcük "pratik düşünme" ve "bilimsel düşünce" anlamlarında kullanılacaktır.

3

(Aetius, *Placita*, II. 21)

[περὶ μεγέθους ἡλίου] εὖρος ποδὸς ἀνθρωπείου.

3

(Aetius, *Placita*, II. 21)

(Güneşin büyüklüğü hakkında) Güneş bir ayak genişliğindedir.

Bu fragman ilk bakışta bir gök cismi olan ve kutsal sayılan güneşin büyüklüğüyle (*megethous*) ilgili bir ifade gibi gözüküyor. Ancak Homeros'un destanlarında bile güneş, bir savaş arabasına sığacak büyüklükte tasvir edilir. Üstelik Herakleitos döneminde güneş çok daha büyük olarak değerlendirilirdi. Bu fragman muhtemelen doğrudan güneşin büyüklüğü hakkında değil, Ephesos'u hakimiyetleri altına alan Perslerin güneş kültüne ilişkin söylenmiş bir ifadedir.

4

(Albertus Magnus, *De Vegetabilibus*, VI. 401)

Si felicitas esset in delectationibus corporis, boves felices diceremus, cum inveniant orobum ad comedendum.

4

(Albertus Magnus, *De Vegetabilibus*, VI. 401)

Mutluluk bedensel hazlardan kaynaklanmış olsaydı, öküzler yemek için burçak bulduklarında, onlara mutlu varlıklar derdik.

Muhtemelen sahte bir fragman olan bu Latince aktarımda, mutluluğun bedensel hazlardan kaynaklanmadığı vurgulanır. Herakleitos'a göre mutluluk, hakikati bilerek ve ona uygun yaşayarak elde edilir.

5

[*Fragmente Griechischer Theosophien*, 68 (p. 184 H. Erbse)]; (Origines, *Contra Celsum*, VII. 62)

καθαίρονται δ' ἄλλως αἵματι μιαινόμενοι οἷον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῷ ἀπονίζοιτο· μαίνεσθαι δ' ἂν δοκέοι, εἴ τις μιν ἀνθρώπων ἐπιθράσαιτο οὕτω ποιέοντα. καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὔχονται, ὁκοῖον εἴ τις τοῖς δόμοισι λεσχηνεύοιτο, οὔ τι γινώσκων θεοὺς οὐδ' ἥρωας οἵτινές εἰσι.

5

[*Fragmente Griechischer Theosophien*, 68 (p. 184 H. Erbse)]; (Origines, *Contra Celsum*, VII. 62)

Kana bulanarak arındırmaya çalışıyorlar kendilerini, çamura batmış birinin kendini çamurlu suyla yıkaması gibi. Çamurla temizlenen birine herkes deli der. Karşılarındaki tanrı heykellerine yakarıyorlar, konuşur gibi duvarlarıyla evlerin. Ne tanrılar ne de kahramanlar hakkında bir şey bildikleri var.

Herakleitos, Dionysoscu ritüeller ve arınma (*katharsis*) törenleriyle alay eder. Fragmanda geçen "kana bulanarak" (*miainomenoi*) ifadesi, Orfik inanışı çağrıştırıyor. Çünkü bu inanışta, "çamur, kir" (*miasma*) terimi kirlenmenin, ruhun ceza çekmesinin simgesidir. Herakleitos da arınmaya önem verir, ama onun için arınma bedensel hazlardan uzak durmak ve bilgece bir yaşam sürmekle olanaklıdır. Herakleitos son cümlelerde açıkça dönemin yaygın din anlayışını sürdüren insanların tanrısal olan şeylerin aslını bilmediğini vurgular. Herakleitos bu fragmanda geleneksel inancı açıkça eleştiri konusu yapmaktadır.

6

(Aristoteles, *Meteorologica*, II. 2. 355 a13)

ὁ ἥλιος… νέος ἐφ' ἡμέρῃ

6

(Aristoteles, *Meteorologica*, II. 2. 355 a13)

Güneş her gün yenidir.

Doksografi geleneğine göre, Herakleitos güneşin (*helios*) bir çanak biçiminde olduğunu ve denizden yükselen buharla beslendiğini söylemiştir. Bizce Herakleitos bu fragmanda değişim olgusunu vurgulayarak her şeyin her gün yenilendiğini vurgulamak istemiştir.

7

(Aristoteles, *De Sensu*, 5. 443 a21)

εἰ πάντα τὰ ὄντα καπνὸς γένοιτο, ῥῖνες ἂν διαγνοῖεν.

7

(Aristoteles, *De Sensu*, 5. 443 a21)

Var olan her şey duman haline dönüşseydi, onları tek tek burnumuzla ayırt edebilirdik.

Aristoteles'ten kalan bu metnin özgünlüğü tartışmalıdır. Yunanca, duyu algısı anlamına gelen *aisthesis* sözcüğünün türediği *aistho* fiilinin (soluk almak) anlam içeriğine bakıldığında, her şeyin dumana dönüştüğü bir dünyada burnun tanıyıcı ve ayırt edici bir organ sayılmasının şaşırtıcı bir yönü yoktur.

8

(Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Θ. 2. 1155b4)

τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι.

8

(Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Θ. 2. 1155b4)

Karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olanlardan en güzel uyum doğar. Her şey çatışma sonucunda meydana gelir.

Bu fragman, muhtemelen Aristoteles'in fragman 51 ve 80'den belleğinde kalanların aktarımıdır. Burada Herakleitos'un karşıtlar hakkındaki görüşleri özlü bir biçimde dile gelir. Fragmanın sonunda yer alan "her şey çatışma sonucunda meydana gelir" ifadesi fragman 80'den alınmıştır. Karşıt olanlar (*antiksoun*) birbirleriyle uzlaşmaz olan ve farklı yönlere giden (*diapheron*) öğelere karşılık gelir. Bu uzlaşmaz ve birbirinden ayrı duran öğeler bir araya gelerek (*sympheron*) bir bağlam veya uyum (*harmonia*) oluşturur. Herakleitos'ta bağlamı ve uyumu oluşturanlar, birbiriyle uyumlu ve uzlaşan öğeler değil, tersine uyumsuz ve uzlaşmaz olan öğelerdir. Bu görüş Pythagorasçı uyum öğretisinden açık bir biçimde farklıdır. Platon bu görüşü *Symposion* diyaloğunda (187A) kendince yumuşatmaya çalışır. *Harmonia* terimi bundan başka iki fragmanda (51 ve 54) daha kullanılır. Sözcük "bağlamak" ve "bir araya getirmek" anlamlarına gelen *ararisko* ve *harmozo* fiillerinden türetilmiştir. *Harmonia* sözcüğü, "birbiriyle uyumlu parçaları bir araya getirme ve bağlama" anlamına geldiği kadar, "düşman güçlerin ya da karşıt güçlerin arasındaki uyuşma ve uzlaşma" anlamlarını da vurgular. Özetle Herakleitos sözcüğü "uzlaşmaz olanların birliği" anlamında kullanır.

9

(Aristoteles, *Ethica Nichomachea*, K5. 1176 a7)

ὄνους σύρματ' ἂν ἑλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσόν.

9

(Aristoteles, *Ethica Nichomachea*, KS. 1176 a7)

Eşekler samanı altına tercih eder.

Her varlık kendi doğasına (*physis*) veya takdir edilen payına (*moira*) göre davranır. Bir başka açıdan bakıldığında, çoğunluk bilginin değerini bilmediğinden sıradan ilgiler içinde yaşar. Fragmanda geçen *syrma* sözcüğü, fragman 124'te de geçer ve "saman, turp, maydanoz ve benzeri" anlamlara gelir (Hesiodos, *Erga kai Hemerai*, 606; Herodotos, II. 77). Bu fragmanda aynı sözcük "değersiz şey" anlamında kullanılır ve Herakleitos'un fragman 22'de de belirttiği gibi çoğunluğun değersiz olanı değerli olana tercih etmesini ifade eder.

10

(Aristoteles, *De Mundo*, 5. 396 b20)

συλλάψιες·[1] ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾷδον διᾷδον, καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα.

[1] Bkz. M; BW; K.

10

(Aristoteles, *De Mundo*, 5. 396 b20)

Bağlanışlar; bütünler ve bütün olmayanlar, bir arada duran ve ayrı duran, birlikte söylenen ve ayrı söylenen. Her şeyden bir, bir'den her şey.

Herakleitos'un uzunca bir bağlam içinde aktarılan ve karşıtlar öğretisini özlü bir biçimde açıklayan bu fragmanı, fragman 8'le bir bütünlük oluşturur. *Harmonia* yerine *synapsis* (bağlanış, bir araya getirme) terimi kullanılmıştır. *Syllapsis*, "farklı ve karşıt sesleri (ünlü ve ünsüz) bir araya getirerek birlik ve bağlam oluşturma" anlamına gelir. Herakleitos üç ayrı bağlanış veya birlikten söz eder: (1) Bütün ve bütün olmayanın birlikteliği; (2) uzlaşan veya bir arada bulunan (*sympheromenon*) ile uzlaşmayan, ayrı duran (*diaphremenon*) ve (3) ayrı söylenen (*diadon*) ile birlikte söylenenin (*synadon*) birlikteliği. Anladığımız kadarıyla Herakleitos'ta "uyum" ancak birbirini karşılıklı olarak çeken ve iten öğeler arasında mümkündür.

11

(Aristoteles, *De Mundo*, 6, 401 a10)

πᾶν γὰρ ἑρπετὸν πληγῇ νέμεται.

11

(Aristoteles, *De Mundo*, 6, 401 a10)

Her sürüngen kırbaçlanarak otlağa güdülür.

"Otlak" olarak çevirdiğimiz *nemetai* terimi aynı zamanda *nomos* (yasa) anlamına gelir. Görüldüğü gibi Herakleitos yine burada sözcüklerle ustaca oynamaktadır. Fragmandaki *herpeton* (yaratık) sözcüğü "sürüngen" anlamına gelir. Homeros'un insanı tasvir ederken kullandığı terimlerden biridir. Günümüz herpetolojisi (sürüngenbilim) adını bu terimden alır. Bu fragmanda Herakleitos *kosmos*'ta yer alan her varlığın yasaya ve kurala uygun davranması gerektiğini belirtmektedir. *Nomos*'a, başka deyişle belirlenen sınırlara uymayanlar kırbaçlanarak (*plege*) doğru yola (*Dike* = Adalet'in yolu) sokulur. Ancak Herakleitos'ta insan dışındaki her varlık doğasına uygun davranırken, insan doğru yoldan çıkabilir ve cezasını öder.

12

(Arius Didymus: Eusebius, *Praeparatio Evangelica*, XV. 20. 2.'de)

ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ: καὶ ψυχαὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιῶνται.

12

(Arius Didymus: Eusebius, *Praeparatio Evangelica*, XV. 20. 2.'de)

Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar; ruhlar nemli olandan buharlaşırlar.

İlk dönem Yunan düşüncesinde ruh (*psykhe*) ile "sıcak ve kuru buhar" arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu sıcak ve kuru buhar, nemden ateş (*pyr*) aracılığıyla buharlaşır. Akıllı veya akılsız olmak bu sıcak ve kuru buhara bağlıdır. Bu bağlantıdan hareket eden Stoacı Kleanthos'a göre, Herakleitos'ta ruhlar buharlaşarak (*anathymiontai*) akıllı (*noerai*) olur ve ruhlar ırmaklara benzer. Bu açıdan buharlaşma, kozmolojik değişimden çok ruhsal değişimleri anlatır. Ruhsal durumlar birinden diğerine değişiklik gösterir. Platon *Symposion*'da (207D) bu fragmana dayanarak ruhsal durumların, eğilimlerin, fikirlerin, zevklerin ve arzuların sürekli değiştiğini ifade etmiştir. Irmak fragmanları içinde Herakleitos'a ait olan yalnızca bu fragmandır ve diğer fragmanlar da (49a ve 81) bundan türetilmiştir.

13

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, *l.* 2 (*II* 4. 3 St.)]

ὗες βορβόρῳ ἥδονται μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι.

13

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, I. 2 (II 4. 3 St.)]

Domuzlar temiz su yerine pis sudan hoşlanır.

Domuzlar doğalarına uygun olarak pis sudan hoşlanır. Orfik inanışta çamur ve çamur içinde yuvarlanmak, bu dünyada ruhlarını arındırmamış olanların *Hades*'te (Yeraltı Ülkesi, öte dünya) ceza çekmesi anlamına gelir.

14

(Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*, 22. 2)

νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις, μύσταις· τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυενται.

14

(Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*, 22. 2)

Gece dolaşanlar,[1] Magoslar,[2] Bakkhos rahipleri, Dionysos'un rahibeleri, gizemlere erenler.[3] Ölümden sonra ceza çekmekle tehdit ediyorlar ve ateşte yanacaklarını kehanet ediyorlar; halkın arasında kabul gören bu gizli ayinler böyle kutsal olmayan tarzda cereyan eder.

[1] Euripides, Dionysos törenlerinde kendinden geçip tanrının acısına ortak olan rahibeleri av peşinde dolanan birer hayalete benzetir (*Ion*, 717. 1048-49).

[2] Zerdüş rahipleri: Herakleitos sözcüğü "büyücü, şarlatan" anlamında kullanmıştır.

[3] Dionysos'un gizemlerine erenler.

Clemens Alexandrinus tarafından aktarılan bu fragmanın bağlamında Herakleitos gizli ayinlere katılanların ölümden sonra cezalandırılacaklarını ima eder. *Mysteria* (gizem dinleri), geleneksel Yunan dinsel inancından farklı olarak inananlara günahlarından arınmalarına yardımcı olan ve öte dünyada mutluluk içinde yaşamalarını sağlayan gizli dinler veya kültlerdir. Bu kültlerde genellikle Yeraltı Ülkesi ya da öte dünyayla (*Hades*) bağlantılı olan Demeter veya Dionysos gibi tanrılara tapılır ve bu tanrılar aracılığıyla öte dünyanın sırlarının açımlanacağına inanılırdı. Herakleitos bu gizem dinlerinde öğretilen şeylerin hem yanlış olduğunu hem de kutsal olmadığını belirtir.

15

(Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*, 34. 5)

εἰ μὴ γὰρ Διονύσῳ πομπὴν ἐποιοῦντο καὶ ὕμνεον ἆσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἴργαστ' ἄν· ὠυτὸς δὲ Ἀίδης καὶ Διόνυσος, ὅτεῳ μαίνονται καὶ ληναΐζουσιν.

15

(Clemens Alexandrinus, *Protrepticus*, 34. 5)

Bu dinsel yürüyüş alayı ve söylenen utanç dolu ilahi[1] Dionysos adına düzenlenmemiş olsaydı, insanlar çok edepsizce davranmış sayılacaklardı. Ama uğruna kendilerinden geçtikleri ve onurlarına Leneia bayramını kutladıkları Dionysos, Hades'in ta kendisi!

[1] αἰδοίοισιν .. ᾄσμα.. ὕμνεον: cinsel organı övücü utanç verici ilahi.

Herakleitos, Dionysos'un kendisini doğrudan eleştiri konusu yapmadan, Dionysos Lenaios adına düzenlenen utanç (*aidos*) verici törenleri imalı bir şekilde kınar. *Leneia*, Dionysos onuruna ocak ayında (*Gamelion*) kutlanan ve doğanın gücünü ve bereketi simgeleyen "şarap fıçısı" bayramıdır. Herakleitos, Dionysos'un karşıtlardan oluşmuş doğasına vurgu yaparak onun ölümle (*Hades*) ilişkisini göstermek ister. Dionysos hem ölümdür hem de yaşamdır. Doğmuş ve ölmüş, ölmüş ve doğmuştur. Ne yazık ki, insanlar onun gerçek doğasını kavrayamamışlardır.[1]

[1] Bkz. fr. 5.

16

[Clemens Alexandrinus, *Paedagogus*, II. 99. 5 (I 216. 28 St.)]

τὸ μὴ δῦνόν ποτε πῶς ἄν τις λάθοι;

16

[Clemens Alexandrinus, *Paedagogus*, II. 99. 5 (I 216. 28 St.)]

Hiç batmayacak olandan kim, nasıl kaçıp saklanabilir?

Bu fragmanda Güneş ile her zaman mevcut olan kozmik ateş (*logos*) karşılaştırılıyor. Her zaman yanan bu ateş hiçbir zaman batmaz, ama güneş batar.

17

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, II. 8 (II 117. 1 St.)]

οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, ὁκοίσοι ἐγκυρεῦσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἑωυτοῖσι δὲ δοκέουσι.

17

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, II. 8 (II 117. 1 St.)]

İnsanların çoğu başlarına gelenler hakkında düşünmezler ve öğrendiklerini kavrayamazlar, yalnızca kendi kanılarına inanırlar.

Bu metnin bağlamında önemli bir sözcük olan *phronesis* (düşünme), "ne olduğunu anlama ve bir ders çıkarma" (ibret alma) anlamına gelir. Kendi dar ilgileri içinde yaşayan insanlar başlarına gelenleri ya da doğrudan doğruya karşılaştıkları şeyleri (*enkyreusin*) derinliğine düşünmezler ve anlayamazlar. Bu açıdan çok şey tecrübe etmek ve yaşamak tek başına yeterli değildir. Çoğunluk çok şey öğrense (*mathontes*) bile öğrendiklerinden ders çıkarmaz ve içsel olanı kavrayamaz. Herakleitos tek başına çok şey bilmenin, doğrudan tecrübe etmenin yeterli olmadığını vurgular. İnsanların çoğu kendi kanılarıyla (*doksa*) hareket ettiklerinden, gördüklerini tanıyacak, aslını kavrayacak bilgiye (*gnoskousin*) sahip değildir.

18

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, II. 17 (II 121. 24)]

ἐὰν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὸν καὶ ἄπορον.

18

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, II. 17 (II 121. 24)]

Umut edilmeyeni umut etmezsen, onu bulamazsın. Çünkü ne bir iz vardır ne de bir yol.

Herakleitos'a göre inanç veya güven (*pistis*) olmayınca tanrısal konular kavranamaz. İnsan baştan aradığı şeyin ne olduğunu bilmeli ve aradığı şeye ulaşabileceğine inanmalıdır. Hakikate giden yol zorlu ve çetrefillidir. Ancak güvenen ve umut eden kişi bu yolda ilerleyebilir. Herakleitos, Ksenophanes'in *büyük konular* (bkz. fr. 47) *insan tarafından hiçbir şekilde bilinemez* görüşüne karşılık olarak, bilmenin ancak inançla mümkün olduğunu belirtmek istemiştir.

19

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, II. 24 (II 126. 5)]

ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν.

19

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, II. 24 (II 126. 5)]

Konuşmasını ve dinlemesini bilmiyorlar.

Eski Yunan'da konuşmak (*eipein*), "akıllı ve anlayışlı olmak" anlamını da içerir. Herakleitos'a göre konuşmak ve söylemek, şeylerin nasıl olduğunu, yapılanın ne olduğunu *logos*'a uygun olarak açığa çıkarmak ve anlamaktır. Kendisi bunu nasıl yaptığını, nasıl *logos*'a, şeylerin yapısına uygun olarak konuştuğunu fragman 1'de belirtmiştir. Herakleitos'a göre insanlar dinlemeyi bilmiyorlar, çünkü dildeki ve nesnelerdeki *logos*'u anlamıyorlar.

20

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, III. 14 (II 201. 23)]

γενόμενοι ζώειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι, καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι.

20

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, III. 14 (II 201. 23)]

Doğduklarında yaşamak ve kendi paylarına düşene sahip olmak istiyor insanlar ya da daha çok hiç ölmemek; ve arkalarında kendi paylarını yaşayacak çocuklar bırakıyorlar.

"Pay" olarak çevirdiğimiz *morous* terimi, *moira*'yla bağlantılıdır. *Moira* terimi "paylaştırma, nesnelerin doğasını belirleme, yetki alanını sınırlandırma, kader ve kaçınılmaz pay, yani ölüm" anlamına gelir. *Moira*, şiir geleneğinde tanrıların da üzerinde yer alan, onların bile değiştiremeyeceği kaderdir.[1] Herakleitos'a göre insana iki temel pay düşmüştür. 1) Beden ve ölüm payı; 2) Bilgelik ve tanrısal pay. Ancak insanlar bedenlerine öncelik verip tanrısal yanlarını öldürürler ve bilgelik yaşamı yerine beden yaşamını seçerler. Üstelik ölüm payına direnerek bedence sonsuz bir yaşam sürmeyi arzularlar ve bilgeliklerini artırmak yerine soyca çoğalmak isterler.

[1] Yunan mitolojisinde, *Moira*'nın (Kader) üç kızı vardır: Lakhesis, Klotho ve Atropos. Bunlar bembeyaz giysiler içinde, başlarına kurdelalar takmış olarak betimlenir.

21

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, III. 21 (II 205. 7)]

θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγερθέντες ὁρέομεν, ὁκόσα δὲ εὕδοντες ὕπνος.

21

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, III. 21 (II 205. 7)]

Uyanıkken bütün gördüğümüz ölüm, uyurken gördüğümüz ise uykudur.

Herakleitos'un döneminde yaygın olan gizem dinlerine (*mysteria*) göre, ölüm sonrasındaki yaşamı öğrenmenin yollarından birisi de uykuda, daha doğrusu rüyalarda ruhun öte dünyayı ziyaret etmesidir. Kendisi bu inanca karşı çıkar. Çünkü ona göre ölüm ancak uyanıkken anlaşılabilir. Uykuda ise uyumaktan, bilinçsiz bir halde bulunmaktan başka bir şey yoktur.[1]

[1] Bu ve bu fragmanla ilişkili olan fragman 26, 73 ve 89'la ilgili olarak bkz. Cengiz Çakmak, "Herakleitos'ta Uyku ve Rüyalar," *İnsancıl*, Nisan 2005, sayı 174.

22

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 4 (II 249. 23)]

χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὑρίσκουσιν ὀλίγον.

22

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 4 (II 249. 23)]

Altın arayanlar çok fazla toprak kazarlar ve çok az bulurlar.

Altın (*khryson*) eşeklerin tercih etmediği bir şeydir (fr. 9). Ama hakikati bulmak ve keşfetmek isteyenler için bulunması çok zor ve zahmetli bir madendir. Bu fragmanda geçen *dizemenoi*, "arama, keşfetme ve bir şeyin aslını ortaya çıkarma" anlamlarına gelir. Aynı terim ünlü "kendimi keşfettim" fragmanında da karşımıza çıkacaktır. Altın, Herakleitos'a göre hakikatin simgesidir. O derindedir ve öyle kolaylıkla kendini ele vermez. Hakikate ulaşmak için derinleşmek ve üzerini örten ön yargılardan kurtulmak gerekir. Bu da sıradan insan için çok zor bir uğraştır. Çünkü bu tür insanlar çerçöpü bilgiye tercih ederler.

23

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 10 (II 249. 23)]

Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ἤδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν.

23

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 10 (II 249. 23)]

Adaletin adı bilinmezdi, bu şeyler olmasaydı.

Fragmandaki "bu şeyler" (*tauta*) ibaresi, hakça olmayan veya adaletsiz olan (*adikia*) şeylere işaret eder. Herakleitos'a göre her şey karşıtıyla birlikte bilinir. Adaletsiz veya haksız şeyler olmasaydı, adil şeylerin ne olduğunu anlayamazdık. Yunan dünyası açısından hak, haksız bir şey yapıldığında veya belirlenen sınırlar aşıldığında verilen cezada ortaya çıkar. Adalet tanrıçası *Dike*'nin adı ödetmekten gelir. *Dike*'nin yardımcıları, haksız işler yapanları cezalandıran *Erinys*'lerdir (Üç tanrıçaları).[1]

[1] Bkz. fr. 94.

24

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 16 (II 255. 30)]

ἀρηϊφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι.

24

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 16 (II 255. 30)]

Ares'in katlettiklerini hem tanrılar hem insanlar onurlandırır.

Savaş tanrısı Ares'in katlettikleri (*areiphatous*), Homeros'un destanlarında savaşta ölenlere işaret etmek için kullanılan bir ifadedir. Bu fragman bağlamında tutkularına ve hazlarına karşı savaşan ve onları aklın denetimine sokan insanları anlatmak için kullanılır. *Ares*, *arete* (erdem) ve *ariston* (iyi) aynı kökten gelir. Erdemli olanlar, iyiler, bedensel kaynaklı hazları ruhları lehine katlederler. Bilgece bir yaşam sürmek tutkuların kölesi olmamaktır.

25

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 50 (II 271. 3)]

μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσι.

25

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 50 (II 271. 3)]

Büyük paylar büyük ölümlerin hakkıdır.

Bu fragmanda, Herakleitos, Yunanca *moira* terimi ile *mezones moroi* (büyük ölümler) terimi arasındaki ses benzerliğinden faydalanarak bir dil oyunu ortaya koymaktadır. Büyük pay bilgece bir yaşam sürenlerin payıdır. Ruhun *moira*'sına (bilgelik payına) uygun yaşayan, onu temiz tutan en büyük payla, ezeli ve ölümsüz bir yaşamla ödüllendirilecektir.

26

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 143 (II. 310. 21)]

ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἅπτεται ἑαυτῷ [ἀποθανὼν] ἀποσβεσθεὶς ὄψεις, ζῶν δὲ ἅπτεται τεθνεῶτος εὕδων, ἀποσβεσθεὶς ὄψεις, ἐγρηγορὼς ἅπτεται εὕδοντος.

26

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 143 (II. 310. 21)]

Geceleyin gözün ışığı söndüğünde, insan bir kandil yakar kendine; yaşarken ölüye dokunur uykusunda; uyanıkken uyuyana.

Anlam açısından belirsizlik içeren bu fragman, Herakleitos'un uyku, rüyalar ve kehanet (*mantike*) konusundaki görüşleriyle ilgilidir. Uykuda bilinç etkinliklerinin azaldığını, ama tümüyle yok olmadığını belirtir. Uykuda yakılan (*haptetai*) kandil ışığı rüya görme sürecine işaret eder. İnsan uyanıkken "güneş ışığıyla" hakikati daha iyi görebilir. Kandil ışığında görülenler aldatıcı, yanıltıcı görüntülerdir. Bu bakımdan rüyalar hakikati öğrenmenin araçları olamazlar. Rüyada sadece ölüme dokunulur, yani hakikat hakkında hiç bir şey öğrenilmez. Uyandığımızda ise uykudayken gördüklerimizi hatırlarız.[1]

[1] Bu fragmanla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Çakmak, "Herakleitos'ta Uyku ve Rüyalar," *İnsancıl*, Nisan 2005, sayı 174.

27

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 146 (II 312. 15)]

ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας ἄσσα οὐκ ἔλπονται οὐδὲ δοκέουσιν.

27

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, IV. 146 (II 312. 15)]

Ölümde insanları ummadıkları, hayal edemedikleri şeyler bekler.

Herakleitos bir peygamber edasıyla çağındaki ölüm sonrasına ilişkin inanışların yanlışlığını ima eder. Burada açıkça *ölüm sonrası bilinemez* denmiyor, ama metnin üslubundan bunu Herakleitos'un bildiği sezinleniyor. Bu fragmanda geçen *elpontai* terimi "umma, umut etme, bekleme" anlamlarına gelir. Biz bu terimin "umma" anlamını kullanmayı daha uygun bulduk.

28

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 9 (II. 331. 20)]

δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσσει· καὶ μέντοι καὶ Δίκη κατὰ-λήψεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας.

28

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 9 (II. 331. 20)]

En bilge sayılan kişinin bildiği ve tutunduğu şey sanılardır. Adalet yalanları uyduranları da, yalanlara tanıklık edenleri de yakalayacaktır.

Kesinlikten yoksun bir ifade içeren bu fragmanın çevirisini yapmak neredeyse olanaksızdır. Muhtemelen en bilge ve hakim sayılan kişi (*dokimotatos*), Ksenophanes veya Pythagoras'tır. Örneğin Ksenophanes "kendi bildiklerinin tahminden başka bir şey olmadığı"nı belirtmiştir (21B35). Herakleitos kendinden önceki şairlerin ve filozofların söylediği her şeyi *doksa* (sanı) olarak değerlendirir. Yalanları veya yanlışları uyduranları, doğru yoldan çıkanları Adalet tanrıçası (*Dike*) cezalandıracak veya ateş yakalayacaktır.

29

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 60 (II 336. 11)]

αἱρεῦνται γὰρ ἓν ἀντὶ ἁπάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀέναον θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηνται ὅκωσπερ κτήνεα.

29

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 60 (II 336. 11)]

Çünkü en iyiler bütün şeyler arasında tek bir şeyi seçer: Ölümlüler arasındaki ezeli ünü. Çoğunluk ise bir sığır sürüsü gibi tıkınır.

En iyiler (*aristoi*), bilgelik yolunda inançla ilerleyenler ve ruhlarına gereken özeni gösteren bilgelerdir. Bunlar, bilgi yaşamını başka her şeye tercih ederler. Burada çok örtülü dahi olsa savaş ve yiğitlik ima edilmektedir. *Ilias* destanında Akhilleus, kazanacağı ölümsüz ünü ebedi yaşama tercih etmiştir. Herakleitos ise tek bir şeyi (bilgeliği veya hakikati) başka her şeye tercih eder. Çoğunluk (*polloi*) ise bilgelik yerine sıradan bir yaşamı seçer.

30

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 105 (II. 396. 10)]

κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἁπάντων, οὔτε τις θεῶν οὐτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀείζωον, ἁπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα.

30

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 105 (II. 396. 10)]

Bütünün kendisi olan bu *kosmos*'u ne bir Tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir.

Kosmos sözcük anlamıyla "düzen, güzel yapı ve düzene koyma" anlamlarına gelir. Homeros'ta kadınların takıları ve askerlerin yatış düzeni *kosmos* sözcüğüyle anlatılır. Herakleitos'un *kosmos*'u, Miletosluların *kosmos*'u gibi yalın bir durumdan, bir ana maddeden evrimsel bir süreçle ortaya çıkmamıştır. Kozmik düzen veya yapı *ezeli ve ebedi olarak* mevcuttur. Kozmik düzen her zaman mevcut olan ateşin belli ölçülere göre yanması ve sönmesinden başka bir şey değildir. Bu kozmik düzen içinde yer alan nesneler sürekli değişir, ama kozmik düzenin kendisi değişmeden kalır. Bu fragman, Stoacı "Büyük Tutuşma" (*ekpyrosis*) öğretisini, yani "her şeyin toptan yok olup ateşe dönüşeceği düşüncesini" hiç bir şekilde desteklemez.

31

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 105 (II 396. 13)]

πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ ... θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ.

31

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 105 (II 396. 13)]

Ateş önce denize dönüşür; denizin yarısı toprağa, yarısı yakıcı buhara. Deniz toprak olmasından önceki orana göre çeşitli şekillerde boşalarak aynı ölçüsünü bulur.

Bu fragman, *kosmos*'taki aşağı yolun, ateşin aşağı yolunun bir başka anlatımıdır. Burada kullanılan terim *tropai*, yani "dönüşme"dir. Bu fragmanda sıkıntı yaratan sözcük *prester*'dir. Sözcük "yakıcı buhar, sıcak fırtına" anlamına gelir. *Logos* terimi "oran ve miktar" anlamında kullanılmıştır: Deniz önceki oranına veya miktarına göre ölçüsünü bulur (Sadece Clemens Alexandrinus'un aktardığı bu fragmanın özgünlüğü hâlâ tartışma konusudur).

32

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 116 (II 404. 1)]

ἕν τὸ σοφὸν μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα.

32

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 116 (II 404. 1)]

Bilgelik tektir. Zeus adıyla anılmayı istiyor ve istemiyor.

"Derveni Papirusları"nda dünyanın *logos*'u ile *Zeus*'un *logos*'unun aynı olduğu anlatılarak *dünya adı Zeus'a işaret eder* çıkarımına ulaşılır.[1] Muhtemelen söz konusu papiruslar bu fragmandan hareketle kaleme alınmışlardır. Herakleitos bu fragmanda *sophon*'un (bilgelik) Zeus olduğunu söylemez. *Sophon* terimi burada tanrı veya benzeri bir varlığı belirtmek amacıyla kullanılmış olabilir. Terim fragman 41, 50 ve 108'de kullanılmıştır.

[1] Mircea Eliade, *A History of Religious Ideas*, II, s. 189 [*Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 2003, s. 222].

33

(Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 116)

νόμος καὶ βουλῇ πείθεσθαι ἑνός.

33

(Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 116)

Yasa, *Bir*'in kararına uymaktır.

Herakleitos'a göre yasa (*nomos*) her şeyin ve her insanın belirlenmiş sınırlar içinde yaşamasıdır. Zaten *nomos*'un sözcük anlamı "herkesin payını dağıtma" ve "her şeyin sınırlarını belirleme"dir. *Nomos* her şeyin sınırları içinde ve belirlenen ölçülere uygun davranmasıdır. *Henos* (Bir) terimi bu fragmanda "bir kişi"ye değil, *kosmos*'ta hüküm süren tanrısal yasaya[1] işaret eder. Yasa, tanrısal olanın kararına (*boule*) uymaktır.

[1] Bkz. fr. 114.

34

(Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 116)

ἀξύνετοι ἀκούσαντες κω-φοῖσιν ἐοίκασι· φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρ-εόντας ἀπεῖναι.

34

(Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 116)

Budalalar dinlerken sağır gibiler; "varken, yoklar" deyişi onlara ne de güzel uyuyor.

Azynetoi terimi "anlamayanlar, akılsızlar ve budalalar" anlamına gelir. Herakleitos'a göre *logos* her yerde mevcut olmasına karşın insanlar onu anlayamıyorlar. Herakleitos burada kendi sözünün *logos*'a uygun olarak düzenlenmiş anlamlı bir söz olduğunu ima ederek insanların bunu işitmesine rağmen içeriğini anlayamadıklarını belirtmek ister. Bu fragmanda işitmek ile anlamak arasında bir koşutluk kurulmuştur.

35

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 141 (II 421. 4)]

χρὴ εὖ μάλα πολλῶν ἴστορας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι.

35

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, V. 141 (II 421. 4)]

Bilgeliği seven insanlar gerçekten çok şeyde araştırmacı olmalıdır.

Bu fragman her yönüyle Herakleitos'a aitse, düşünce tarihinde *philosophos* teriminin kullanıldığı ilk yazılı metindir. Ancak *philosophos* adını ve unvanını kendi yaptığı işi belirtmek amacıyla ilk kullanan kişinin Pythagoras olduğu belirtilir (Herodotos, I. 30.2). Fragmanda geçen ikinci önemli terim *historie*'dir. *Historie* sözcüğü "araştırmak, bilgi toplamak amacıyla yolculuğa çıkma, doğrudan doğruya tecrübeyle öğrenme" anlamlarına gelir. Ama Herakleitos *historie* terimini "bilgiyi biriktirme" anlamında kullandığından, bu tür yığma bilginin tek başına yeterli olmadığını düşünür. Herakleitos açısından bilgelik (*sophon*), bilgiyi toplamakla değil, olup bitenin anlamını kavramakla mümkündür. Muhtemelen bu fragmanda Pythagoras'tan ve onun bilgelik tarzından kinayeli bir biçimde söz edilmektedir.

36

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, VI. 16 (II 435. 25)]

ψυχῇσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή.

36

[Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, VI. 16 (II 435. 25)]

Ruhlar için ölüm su olmaktır. Suyun ölümü toprak olmaktır. Su topraktan meydana gelir, ruh da sudan.

Fragman 12'de ruhların nemden buharlaştığı belirtilir. Ruhsal durumların en üst seviyesi sıcak ve kuru hava olmaktır. En alt seviye ise su veya nem olmaktır.[1] Su veya nemli olmak ruhun aşağı yoludur. Bu yol Hades'in (Yeraltı Ülkesi'nin) çamurlu ve küflü yollarında son bulur.

[1] Bkz. fr. 77, 117 ve 118.

37

(Columella, *Res Rustica*, VIII. 4. 4)

Sues caeno, cohortales aves pulvere vel cinere lavari.

37

(Columella, *Res Rustica*, VIII. 4. 4)

Domuzlar çamurda yıkanır, tavuklar ise toz toprakta.

Latince nakledilen bu fragman muhtemelen fragman 13'ün değişik bir biçimidir. "Her varlık kendi doğasına uygun yaşar" anlamına gelir. Herakleitos açısından bakıldığında, her insan hak ettiği biçimde yaşar.

38

[Diogenes Laertios, I. 23 (1 A 1 Thales)]

δοκεῖ [Θαλῆς] δὲ κατὰ τινας πρῶτος ἀστρολογῆσαι.

38

[Diogenes Laertios, I. 23 (1 A 1 Thales)]

Kimilerinin görüşüne göre Thales, yıldızlarla ilgilenen ilk kişidir.

Bu fragman gerçekten Herakleitos'a aitse Thales'i tanıdığını gösterir. Thales yıldızlar ve gökyüzüyle ilgilenmiş ve aktarıldığı kadarıyla gemiciler için gökbilimle ilgili bir kitap hazırlamıştır. Fragmandaki *astrologos* sözcüğünü "yıldızlarla ilgilenen kişi" olarak çevirmeyi uygun bulduk.

39

(Diogenes Laertios, I. 88)

ἐν Πριήνῃ Βίας ἐγένετο ὁ Τευτάμεω, οὗ πλείων λόγος ἢ τῶν ἄλλων.

39

(Diogenes Laertios, I. 88)

Teutamas oğlu Bias Priene'de yaşadı. Onun *logos*'u diğerlerinden daha çoktu.

Bu fragmandaki sorun, Bias'ın *logos*'unun ne olduğuyla ilgilidir. Bu fragmanda *logos* "ün, saygınlık" ve "söz" anlamlarına gelebilecek şekilde kullanılmıştır. Herakleitos'un sevdiği ender kişilerden olan Prieneli Bias (MÖ 6. yy), geleneksel metinlerde Yedi Bilge'den biri olarak kabul edilir. Herakleitos gibi o da çoğunluğu küçümser ve değersiz bulur.

40

(Diogenes Laertios, IX. 1)

πολυμαθίη νόον (ἔχειν) οὐ διδάσκει· Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὖτις τε Ξενοφάνεά (τε) καὶ Ἑκαταῖον.

40

(Diogenes Laertios, IX. 1)

Çok şey öğrenmek anlayışlı olmayı öğretmez. Öğretseydi, Hesiodos ile Pythagoras'a ve de Ksenophanes ile Hekataios'a öğretirdi.

Metinde geçtiği şekilde *polymathie* (çok şey bilme) Herakleitos'tan önce, özellikle de Ksenophanes'in bilgi öğretisinin temelinde yer alır. Çok şey öğrenen, çok şeyi tecrübe eden çok şey bilir. Ancak Herakleitos açısından *polymathie* yığma bir bilgidir. Anlamadan, derinliğine araştırmadan çok şey bilmek veya öğrenmek varlığın hakikatini anlamada yetersiz kalır. Herakleitos *polymathie*'ye kökten karşı çıkmaz, sadece *noos*'un (*nous* – anlayış, feraset) katkısı olmadan *polymathie*'nin yetersiz olduğunu belirtir. *Polymathie* tek başına *gnosko*'ya (nesnelerin aslını tanımak) yol açmaz. Herakleitos'ta *noos* (*nous*) terimi bu fragmanın dışında iki kez daha geçer.[1] Eski Yunanda *noos*, "akıllı konuşma ve söyleneni anlama" anlamına gelir. Konuşmayı bilmeyen ve söylenenleri anlamayanlar akıldan yoksun kabul edilir.

[1] Bkz. fr. 104 ve 114.

41

(Diogenes Laertios, IX. 1)

ἓν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὁτέη ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων.

41

(Diogenes Laertios, IX. 1)

Bilgelik tektir; her şeyi her şeyle yöneten düşünceyi bilmektir.

Herakleitos fragman 40'daki *polymathes*'in (çok şey bilen) karşısına *to sophon*'u, yani "bilgeliği" koyar. Bilge olmak (*sophon*) çok şey bilmek değil, *kosmos*'taki planı, düşünceyi, bir başka deyişle hakikati bilmek demektir. "Bilmek" olarak çevirdiğimiz *epistasthai* terimi "ustalaşmak, idare etmek" anlamına gelir. Fragman 78'de de kullanılan *gnome* terimi bu fragmanda "plan, düşünce" anlamını verecek şekilde kullanılmıştır. Herakleitos'un bilgi öğretisinde önemli bir terim olan ve nesnelerin asıl yapısını (doğası) tanımak ve bilmek anlamına gelen *ginoskein*'le de ilişkili bir terimdir. "Her şeyi her şeyle yöneten" ifadesindeki *kubernao* fiili "idare etmek, gemiyi (arkadan) yönetmek" anlamına gelir.[1]

[1] Bkz. fr. 64.

42

(Diogenes Laertios, IX. 1)

τόν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι, καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως.

42

(Diogenes Laertios, IX. 1)

Homeros'u yarışmalardan kovmalı ve sopalamalı, aynı şekilde Arkhilokhos'u da.

Arkhilokhos MÖ 7. yüzyılda bir yaşamış şairdir. Herakleitos Yunan dünyasının temel taşları olan şairlerin, alaycı bir biçimde, taşıdıkları asalarıyla dövülmelerini ve kendilerine itibar edilmemesi gerektiğini belirtir. Doksografi geleneğinin belirttiği kadarıyla, Herakleitos herhangi bir konuda şairlere başvurulmasını uygun bulmamıştır.[1]

[1] DK 22A23.

43

(Diogenes Laertios IX. 2)

ὕβριν χρὴ σβεννύναι μᾶλλον ἢ πυρκαϊήν.

43

(Diogenes Laertios IX. 2)

Densizliği yangından daha çabuk söndürmeli.

Herakleitos bütün fragmanlarında ateş ve onun yakıcılığını olumlarken, bu fragmanda ateşin söndürülmesinden söz eder. "Densizlik" olarak çevirdiğimiz sözcüğün Yunancası *hybris*'tir. *Hybris*, "bir varlığın *moira* (kader) tarafından belirlenmiş sınırlarını aşması, doğasına aykırı davranması"dır. İnsan kendini çok güçlü sandığında yasanın (*nomos*), adaletin (*dike*) belirlediği sınırları aşmak ister. *Hybris*, yani densizlik, bir insanın tutkularının esiri olması ve her türlü sınır ve ölçüyü aşmasıdır.

44

(Diogenes Laertios, IX. 2)

μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος.

44

(Diogenes Laertios, IX. 2)

Halk yasayı kentin surlarını savunur gibi mücadele ederek korumalıdır.

Surlar, bir kenti dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koruyan ve insanları bir arada tutan yapılardır. Sur aynı zamanda dışarıyla içerisini ayıran bir sınırdır. Aynı şekilde yasa da, sur gibi insanları bir arada tutan, koruyan ve sınırları belirleyen bir kurumdur. İnsanlar bu yasaya ve bu yasanın belirlediği sınırlara uygun davranmalıdır. Fragmanda geçtiği şekilde, *makhesthai* terimi "mücadele etme, dövüşme" anlamlarına gelir. Aynı terim fragman 85'te de kullanılır.

45

(Diogenes Laertios, IX. 7)

ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει.

45

(Diogenes Laertios, IX. 7)

Bütün yollarını yürüsen bile ruhun sınırlarına ulaşamazsın, öylesine derindir ruhun *logos*'u.

Ruhun derin *logos*'a sahip olması, *kosmos*'a açılmasını ve kosmik *logos*'la bağlantı kurmasını sağlar. Mikrokosmos ile makrokosmos arasındaki ilişkinin temeli burada bulunur. Herakleitos'ta kozmik *logos*'la aynı malzemeden (sıcak ve kuru hava veya ateş) oluşan ruh, makrokosmosun küçük bir modelidir. Burada *logos* ölçü ve miktar anlamlarına gelir. Muhtemelen Herakleitos burada ruhun derinliğinin yanı sıra genişliğine de işaret eder.

46

(Diogenes Laertios, IX. 7)

τήν τε οἴησιν ἱερὰν νόσον ἔλεγε καὶ τὴν ὅρασιν ψεύδεσθαι.

46

(Diogenes Laertios, IX. 7)

Kibir, sara illetidir. Görme yanıltıcıdır.

Sara hastalığı eski Yunanda "kutsal hastalık" (*hieros nosos*) olarak adlandırılırdı. Bu fragman, "Kibir, kutsal hastalıktır" diye de çevrilebilir. Herakleitos sara illetine tutulan insanların gördüğü hayallerin (görüntülerin) bir hakikat değeri taşımadığını, yanıltıcı olduğunu belirtmek istiyor.

47

(Diogenes Laertios, IX. 73)

μὴ εἰκῇ περὶ τῶν μεγίστων συμβαλλώμεθα.

47

(Diogenes Laertios, IX. 73)

Büyük konular hakkında rastgele tahminde bulunmamalı.

Bu fragmanda söz edilen "büyük konular" (*ton megiston*) ruhun ölümden sonraki akıbeti, öte dünya, tanrılar ve varlığın aslı gibi konulardır. Ksenophanes gibi filozoflar bu türden konular hakkında kesin bilgiler elde edemeyeceğimizi, ancak tahminde bulunabileceğimizi söylemişlerdir. Herakleitos, Ksenophanes'i iğneleyerek bu konuların, fragman 18'de de belirtildiği gibi, inanç aracılığıyla desteklenerek bilinebileceğini ima etmektedir.

48

(**Ethymologicum genuinum:** βιός:)

τῷ οὖν τόξῳ ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος.

48

(Ethymologicum genuinum: βιός:)

Yay'ın adı yaşam'dır, ama işi ölümdür.

Herakleitos her zaman yaptığı gibi sözcüklerin anlamlarıyla oynuyor. Yunanca'da *bios* sözcüğü, hecelerindeki vurgu işaretlerinin değişmesiyle, "hem yaşam," hem de "yay" anlamlarında kullanılıyor. "Yaşam" anlamına gelen sözcükte, vurgu birinci hecenin, "yay" anlamına gelen sözcükte ise ikinci hecenin üzerindedir: βιός ve βίος

49

(Thedoros Prodromus, *Epistulae*, 20)

εἷς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἄριστος ᾖ.

49

(Thedoros Prodromus, *Epistulae*, 20)

Bana göre, bir insan çok iyi ise bin kişidir.

"Bin" diye çevirdiğimiz *murioi* sözcüğü "çok, sayısız" anlamına gelir. Herakleitos yine yığınları küçümsüyor ve "en iyi" diye nitelendirdiği bilge olanın yığınlardan çok daha değerli olduğunu belirtmek istiyor.

49a

(Heraclitus, *Allegoriae Homericae*, 24)

ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἴμέν τε καὶ οὐκ εἴμεν.

49a

(Heraclitus, *Allegoriae Homericae*, 24)

Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve biz değiliz.

Bu fragman çoğu yorumcu tarafında özgün olarak kabul edilmez. Biz de doğrudan doğruya Herakleitos'a ait olduğunu düşünmüyoruz. Muhtemelen fragmanı bu şekilde düzenleyen ve özlü bir biçimde ifade eden kişi Kratylos'tur. Bu fragmandan hareketle Herakleitos'a *panta rhei* (her şey akar) deyişi ve bu deyişin içeriğinden geliştirilen öğreti atfedilmiştir. Oysa Herakleitos'taki değişim ölçüye ve yasaya dayalı bir değişimdir.

50

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 1)

οὐκ ἐμοῦ ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἐστιν ἕν πάντα εἶναι.

50

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 1)

Beni değil *logos*'u işiterek her şeyin bir olduğunu kabul etmek bilgeliktir.

"Bilgelik" diye çevirdiğimiz *sophon* terimi Herakleitos'ta fragman 32, 41 ve 108 de dahil olmak üzere dört kez kullanılır. Burada bilgelik, *çok şey bilmek değil, her şeyin bir olduğunu anlamak* olarak tanımlanır. Bu fragmanda ve fragman 41'de kullanılan *sophon* terimi, belirli insanların ulaşabileceği bir bilgi düzeyine işaret ederken, fragman 32 ve 108'de tanrıya işaret etmek amacıyla kullanılır. Bu fragmanda *logos* hem "söz" hem de "sözün yaslandığı hakikat veya anlam" olarak kullanılmıştır.

51

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 2)

οὐ ξυνιᾶσιν ὅκως διαφερόμενον ἑωυτῷ ὁμολογέει· παλίντροπος ἁρμονίη ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης.

51

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 2)

Uzlaşmaz şeylerin kendi aralarında nasıl uzlaştığını anlamazlar. Karşıt dönüşlerin uyumu; yay ve lirdeki gibi.

Bu fragman, fragman 8 ve 10'la birlikte okuduğumuzda daha açık şekilde anlaşılacaktır. Uzlaşmaz şeyler, "bir araya gelmeyen, ayrı yönlere giden" (*diapheromenon*) şeylerdir. Fragman 8 ve 10'nun açıklamalarında belirttiğimiz gibi birbirine karşıt olan güçlerin bir araya gelmesi uyumu veya bağlamı oluşturur. Bu fragmanda "uzlaşmak, kabul etmek, bir araya getirmek" anlamına gelecek şekilde *homolegein* fiili kullanılmıştır. Fragmanın ikinci cümlesinde Herakleitos, uzlaşmaz şeyleri yay ve yine benzer yapıda olan lir örnekleri üzerinden anlamamızı bekler. Yayın yapısını, doğasını birbirine karşıt iki gücün birlikte çatışması meydana getirir. Bir yanda içeri çeken bir güç, diğer yanda dışarı çeken bir başka güç bulunur. Bu iki gücün birlikte çatışması gerilimi meydana getirir. En güzel uyum, işte bu karşıt güçlerin karşılıklı geriliminden doğar. Hippolytos'tan alıntı yapılan fragmanda kullanılan terim *palintropos*'tur. Plutharkhos'un aktardığı fragmanda (*De Iside et Osiride*, 369b) ise *palintonos* (karşılıklı gerilim) terimi kullanılır. Biz *palintonos* teriminin burada daha uygun olacağını düşünüyoruz: "En güzel uyum karşılıklı gerilimden doğar."

52

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 4)

αἰὼν παῖς ἐστι παίζων, πεσσεύων· παιδὸς ἡ βασιληίη.

52

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 4)

Yaşam, taşları ileri geri sürerek oynayan çocuktur. Krallık çocuğundur.

Fragmanda geçen *aion* (zaman) terimi "yaşam, zaman, ömür, tanrıların ebedi ömrü, devir" gibi anlamlara gelir. Yaşam, ezeli ebedi ateşin yaşamıdır. Bir başka açıdan bakıldığında oluş dünyasıdır. Herakleitos ateşin dönüşümlerini, oluşu bir oyuna (*paizon*) benzetir. Ancak bu oyun bir strateji ve taktik oyunudur. Belirli kural ve ilkeleri vardır. Söz konusu oyun, taşları bir yerden bir başka yere taşıyarak (*pesseuon*) oynanan dama veya satranç benzeri bir oyundur. Çocuk (*pais*) ise *nepios* (bebek) değil, yetişkin bir çocuktur (*Nepios* için bkz. fragman 79'un açıklaması). Ateş, oyunu bir çocuk gibi özgürce ve hiçbir insani beklentiye yanıt vermeyecek biçimde oynar.

53

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 4)

πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους.

53

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 4)

Savaş her şeyin babası ve kralıdır: Kimini tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır; kimini köle, kimini özgür kılar.

Herakleitos'ta savaş (*polemos*) iki açıdan değerlendirilir: Kozmik savaş ve antropolojik savaş. Kosmik savaş bir arada bulunan karşıt öğelerin birbiriyle olan savaşıdır. Bu savaş, oluşun nedenidir. Bu savaşın sonucunda nesneler şu ya da bu şekilde ortaya çıkarlar. Antropolojik savaş ise insanın *thymos*'a (tutku ve arzulara) karşı verdiği savaştır. Bu savaş sonucunda kişi özgür veya tanrı, köle veya insan olur. Özgür veya tanrı olmak, bilge olmak ve ruhu arındırarak onun ölümsüz yönünü ortaya çıkarmaktır. Köle veya insan olmak, hazların veya bedenin tutsağı olmaktır. Herakleitos'ta tanrı ile insan arasında yapılan ayrım, sıradan insan ile bilge ve anlayışlı insan arasında yapılan ayrıma karşılık gelir.

54

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 5)

ἁρμονίη ἀφανὴς φανερῆς κρείττων.

54

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 5)

Görünmeyen uyum görünenden daha iyi.

Görünen uyum (*phanerès harmonié*), nesneler dünyasındaki düzenli ve ölçülü yapının kendisidir. Görünmeyen uyum (*aphanès harmonié*) ise birbirine karşıt olan şeylerin birliği ve bütünlüğüdür. Herakleitos bu iki yapıyı Parmenides gibi birbirinden ayrı ve kopuk iki farklı dünya olarak görmez. Hakikat görünüşün altında gizlenmiştir.

55

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 5)

ὅσων ὄψις ἀκοὴ μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω.

55

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 5)

Görme ve işitme yoluyla öğrenileni tercih ederim.

Herakleitos bu fragmanda duyular aracılığıyla, doğrudan doğruya elde edilen bilginin önemini vurguluyor. Bu fragmanda geçen *mathesis* terimi "öğrenme, tecrübeyle öğrenme" anlamına gelir. Herakleitos, tecrübe yoluyla öğrenilen bu bilgiyi, aktarma yoluyla öğrenilen bilgiye ve Homeros ile Hesiodos gibi şairlerin sahip oldukları esinlenme bilgisine tercih eder. Ancak *mathesis*'i tek başına yeterli görmez.

56

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 5)

ἐξηπάτηνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν παραπλησίως Ὁμήρῳ, ὃς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος πάντων· ἐκεῖνόν τε γὰρ παῖδες φθεῖρας κατακτείνοντες ἐξηπάτησαν εἰπόντες· ὅσα εἴδομεν καὶ ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δὲ οὔτε εἴδομεν οὔτ' ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν.

56

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 9. 5)

İnsanlar görünür şeyleri kavramada bütün Yunanlıların en bilgesi olarak bilinen Homeros gibi yanıldılar. Çünkü o bitlerini kıran çocuklar tarafından "Görüp yakaladıklarımızı bırakıyoruz, görmeyip yakalamadıklarımızı da götürüyoruz" denerek aldatıldı.

Herakleitos Yunan dünyasında yaygın olan bir öyküyü Homeros'u hırpalamak amacıyla kullanıyor. "Kör" olduğu söylenen Homeros dere kenarında balık tutan çocuklara rastlar. Balık tutamayan ve bundan dolayı sıkılarak birbirlerinin bitlerini ayıklayan çocuklara balık tutup tutmadıklarını sorar. Çocuklar da onu bulmaca tarzında yanıtlar: "*Yakaladığımız bitleri* başımızdan atıyoruz, yakalamadıklarımızı ise başımızda götürüyoruz." Bu fragmanda görünür şeylerin yanıltıcı olduğu değil, insanların görünür olanı tanıyamadığı söylemektedir.[1]

[1] Bkz. fr. 107.

57

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 2)

διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος· τοῦτον ἐπίστανται πλεῖστα εἰδέναι, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν· ἔστι γὰρ ἕν.

57

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 2)

Çoğunluğun öğretmeni olan ve çok bildiği söylenen Hesiodos gece ile gündüzün ne olduğunu bilmezdi. Gece ile gündüz birdir.

Herakleitos kendisinden önce gelen ve bilgide otorite olarak kabul edilen şairlerin söylediklerine itibar edilmemesi gerektiğini vurguluyor. Herakleitos'a göre, Hesiodos gündüz ile geceyi meydana getirenin güneşin günlük hareketleri olduğunu anlayamamıştır. Gece ve gündüz Herakleitos'a göre günün doğasını meydana getiren iki karşıt öğedir.

58

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 3)

καὶ ἀγαθὸν καὶ κακόν (ἕν ἐστιν)]. οἱ γοῦν ἰατροί,.. τέμνοντες, καίοντες, πάντῃ βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστοῦντας, ἐπαιτέονται μηδὲν ἄξιοι μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστούντων, ταὐτὰ ἐργαζόμενοι, τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους.

58

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 3)

[İyi ile kötü bir ve aynı şeydir.] Hekimler keserek ve dağlayarak hastalarına acı veriyorlar. Bu yüzden talep ettikleri ücret haksızdır. Çünkü hekimlerin yaptığı iyilik, hastalıkların verdiği acılardan farklı değil.

Fragman bozuk ve belirsiz olmasına karşın, yine de Herakleitos'un karşıtlar konusundaki görüşlerini açıkça anlatmaktadır. Fragmanın başında bulunan ve paranteze aldığımız kısım özgün olmayabilir. Eski Yunan'daki hekimlik teknikleri "kesmek," "deşmek" ve "dağlamak" gibi oldukça acı verici yöntemlerdir. Hekimler acı vererek, "kötü bir iş" yaparak hastalıkları iyi ediyorlar. Fragmanda hekimlerin verdiği acı, imalı bir biçimde iyilik olarak nitelendirilmiştir. Kısaca iyi ile kötünün bir ve aynı şey olduğu vurgulanmıştır.

59

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 4)

γραφέων[1] ὁδὸς εὐθεῖα καὶ σκολιὴ.

[1] Bkz. BW.

59

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 4)

Yazının yolu düz ve eğridir.

Çevirmenler *grapheon* terimini modern dillere "burgu," "mengene" gibi sözcüklerle çevirmişlerdir. Biz terimi "yazı" olarak çevirdik. Çünkü harfleri yazarken kalemin izlediği yolun bazen düz, bazen eğri olduğunu düşündük. Bu kısa fragman aracılığıyla Herakleitos, düz ve eğri çizgilerin bir arada bir bütünlük, bir birlik oluşturduğunu belirtmek istemiş olabilir.

60

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 4)

δὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὠυτή.

60

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 4)

İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır.

Kozmik açıdan bakıldığında inen ya da aşağı giden yol (*kato*), ateşin sırasıyla hava, su ve toprağa dönüşmesidir. Yukarı giden yol (*ano*) ise toprağın suya ve havaya dönüşmesidir. Bu iki yolun birlikte işlemesi, kozmik düzen içindeki oluş ve bozuluş süreçlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Bir yandan nesneler bozulur ve ölürken diğer yandan başka nesneler oluşa gelir ve yaşam kazanır. İnen ve çıkan yolun bir ve aynı olması bu iki sürecin kozmik düzende bir bütün oluşturmasından dolayıdır.

61

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 5)

θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μιαρώτατον. ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον.

61

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 5)

Deniz hem en saf hem de en kirli sudur. Balıklar için içilebilir ve can verici; insanlar için içilemez ve öldürücü.

Her bir canlı varlığın ilgileri ve ihtiyaçları farklıdır. Bu bakımdan her canlı nesneler dünyasıyla farklı bir şekilde ilişki kurar. Nesnelerin tecrübe edilmesi her canlı varlıkta farklı şekillerde ortaya çıkar. Aynı nesneler her tür üzerinde aynı etkiyi yaratmaz. Denizin hem yaşam verici hem de öldürücü olması kendi yapısındaki karşıtların birliğinden değil, iki farklı tecrübeden dolayı ortaya çıkan bir durumdur.

62

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 6)

ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάντατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες.

62

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 6)

Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüz. Biri diğerinin ölümünü yaşar, diğeri de ötekinin yaşamını ölür.

Eski Yunan'da "ölümsüzler" (*atanatoi*) tanrıları, "ölümlüler" (*thnetoi*) ise insanları belirtmek için kullanılır. Fragman 53'ü göz önünde bulunduracak olursak, insanın tanrı, tanrının da insan olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ancak bu açıklama abartılı olacaktır. Anladığımız kadarıyla, Herakleitos'a göre insan, biri ölümsüz (*athana*) diğeri ölümlü (*thanata*) olmak üzere ikili bir doğaya sahiptir. Ölümsüz yön ruhtaki saf ateş veya sıcak ve kuru havadır. Ölümlü yön ise bedendir. Bedeni yaşayan ruhu öldürür; bedeni öldüren ise ruhu yaşar.

63

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 6)

ἔνθα δ' ἐόντι ἐπανίστασθαι καὶ φύλακας γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν.

63

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 6)

Kalkıyor ve yaşayanlar ile ölülerin uyanık bekçisi oluyorlar.

Hippolytos bu tartışmalı ve anlam açısından belirsiz olan fragmanı, Hıristiyanlıktaki "Ölülerin Dirilişi" ve "Yargı Günü"nü anlatırken kullanır. Hesiodos *İşler ve Günler* (*Erga kai Hemerai*) adlı eserinde, Altın Çağ insanlarının öldükten sonra birer *daimon* (ölümsüz tanrısal varlıklar) olduklarını ve ölümlü insanların bekçiliğini yaptıklarını belirtir. Eğer fragman Herakleitos'a aitse, Hesiodos'taki anlamıyla bu bekçi *daimon*'ların kim oldukları ve ne türden bir bekçilik yaptıkları belirgin değildir. Herakleitos'ta bekçilik yapan ve sınırları aşanları cezalandırlar, *Dike*'nin yardımcıları olan *Erinys*ler olduğuna da dikkat edilmelidir.[1]

[1] Bkz. fr. 94.

64

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 7)

τὰ δὲ πάντα οἰακίζει κεραυνός.

64

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 7)

Her şeyi yıldırım yönetir.

Fragmanda geçen *Oiakizei* sözcüğü "oiakizo – 'geminin dümenini idare etmek, gemiyi yönetmek ve yönünü belirlemek'" anlamına gelir. Yıldırım (*keraunos*) Zeus'un simgelerinden biridir. Herakleitos şeyleri, daha doğrusu *kosmos*'u yönetenin yıldırım olduğunu söylerken, aslında her şeyin ateşin dönüşümleri sonucu ortaya çıktığını ve yok olduğunu, dolayısıyla herşeye ateşin halim olduğu belirtilir.

65

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 7)

χρησμοσύνην καὶ κόρον.

65

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 7)

İhtiyaç ve tokluk.

Metinde geçtiği şekliyle, *Khresmosynen* (ihtiyaç) ve *koron* (tokluk) sözcüklerinden oluşan bu fragmanın özgünlüğü tartışma götürmez; ama Hippolytos'un yorumlarıyla boğulmuş bir bağlamdan çıkarılmıştır. İhtiyaç veya açlık, oluş sürecinde nesnelerin ortaya çıkmasına ve ateşin kozmik düzenine işaret eder. Tokluk ise bir nesnenin ölümü, dağılması, ateşe dönüşmesi anlamına gelir. Kozmik düzen aynı anda hem ihtiyaç hem de tokluktur. Ölüm ve yaşam birlikte mevcuttur.

66

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 7)

πάντα γάρ τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήψεται.

66

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 7)

Ateş gelecek ve her şeyi yargılayıp mahkum edecek.

Bu fragman Stoacılar tarafından "Büyük Tutuşma" (*ekpyrosis*) öğretisi açısından yorumlanmıştır. Büyük Tutuşma, kozmik düzenin dönemsel olarak yok olacağı ve her şeyin ateşe dönüşeceği fikrini ileri sürer. Ancak fragman 30, Herakleitos'ta *ekpyrosis* görüşünün bulunmadığını açıkça ortaya koyar. Herakleitos'un *kosmos* anlayışında ateş bütün nesneleri aynı anda yakalayıp yok etmez. Her bir nesne belirli bir dönem içinde elbette ateş tarafından yok edilecektir, ama bir yandan da başka nesneler var olacaktır.

67

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 8)

ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός [τἀναντία ἅπαντα· οὗτος ὁ νοῦς], ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ πῦρ, ὁπόταν συμμιγῇ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἑκάστου.

67

(Hippolytos, *Refutatio*, IX. 10. 8)

Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır [Bunun anlamı: *Bütün*, karşıt şeylerden oluşur]. Ancak o (tanrı), ateşin yaktığı bir tütsüden yayılan ve herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır.

Köşeli parantez içinde yer alan cümleciğin ve ikinci cümlenin özgünlüğü tartışmalıdır. Fragmandaki tanrı (*theos*), muhtemelen *kosmos*'a karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Tanrı, karşıt öğelerden meydana gelen *kosmos*'un bütünlüğünü temsil eder. *Kosmos* bu dört karşıt öğenin çatışmasından meydana gelmiştir. Pythagorasçı öğreti açısından karşıtlar ve çatışma uyumla sonuçlanacak, *kosmos*'ta ebedi bir barış ve huzur hüküm sürecektir. Herakleitos açısından ise *kosmos* her zaman karşıt öğelerin çatışması ve karşılıklı gerilimiyle mevcut olacaktır. Savaş ve barış, oluş ve yok oluş, yaşam ve ölüm hep birlikte varolmaya devam edeceklerdir. Çünkü *kosmos*, karşıt olanlardan (*anantia*) meydana gelmiştir. Kozmik düzenin kendisi aynı kalırken, karşıtların çatışmasından dolayı nesneler sürekli değişecektir. Tütsüyü yakan ateş aynı ateşken, tütsüden yayılan kokular farklı farklı olacaktır.

67a

(Hisdosius Scholasticus, *Ad Chalcidium*, in *Plat. Tim.* 34B, codex Parisianus. 1. 8624 s. XII F. 2)[1]

Sic(ut) aranea, ait, stans in medio telae sentit, quam cito musca aliquem filum suum corrumpit itaque illuc celeriter currit quasi de fili persectione dolens, sic hominis anima aliqua parte corporis laesa illuc festine meat quasi impatiens laesionis corporis, cui firme et proportionaliter iuncta est.

[1] Bkz. BW.

67a

(Hisdosius Scholasticus, *Ad Chalcidium*, in *Plat. Tim.* 34B, codex Parisianus. 1. 8624 s. XII F. 2)[1]

Nasıl ki ağının ortasında duran örümcek, ağa takılan bir sineğin tellerine zarar verdiğini fark edince, ağının kopacağı endişesine kapılıp telaşla oraya atılırsa, aynı şekilde insan ruhu da herhangi bir yeri yaralanınca, sımsıkı ve tam bir uyumla bağlı olduğu bedeninin acısına dayanamayıp hızla oraya yönelir.

[1] Bkz. BW.

Özgün sayılmayan ve Latince olarak aktarılmış bu fragmanda ruh ve beden ilişkisi anlatılmaktadır. Herakleitos'ta ruh ile beden ayrımı açık değildir. Onun zamanında maddesel ve maddesel olmayan varlık ayrımı henüz bilinmiyordu. Yunan dünyasında ruh (*psykhe*), sıcak ve kuru havadan oluşmuş maddesel bir varlık olarak düşünülmekteydi. Homeros'ta ve gizem dinlerinde ölüm sonrasında ruhun bir *eidolon* (görüntü) olarak varlığını sürdürdüğüne inanılıyordu.

68

(Iamblichus, *De Mysteriis*, I. 11)

διὰ τοῦτο εἰκότως αὐτὰ ἄκεα Ἡ. προσεῖπεν ὡς ἐξακεσόμενα τὰ δεινὰ καὶ τὰς ψυχὰς ἐξάντεις ἀπεργαζόμενα τῶν ἐν τῇ γενέσει συμφορῶν.

68

(Iamblichus, *De Mysteriis*, I. 11)

'Devalar,' derdi muhtemelen Herakleitos bunlara; çünkü bunlar ölümcül hastalıkları tedavi ederler ve değişim içinde karşılaştığımız acılara karşı ruhumuzu dirençli kılarlar.

Bu fragmanda sadece *akea* (deva, ilaç, tedavi, kefaret) sözcüğünün Heratleitos'a ait olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Iamblichus'un söz konusu metni incelendiğinde, Mısır'ın gizli ayinlerinden, bu ayinlerdeki kutsal törelerden ve sembollerden söz ettiği görülür. Iamblichus *akea* terimini satır arasında yazarak Herakleitos'a gönderimde bulunur. "Devalar," gizli ayinlerde önemli semboller olarak kullanılan erkek cinsel organına ait heykel vs. sembollere karşılık gelir Bunların doğanın yaratıcılığını anımsatıcı özelliği, gizli ayinlerin coşkusunu artırıcı nitelikte-dir. Coşkunun artması ise insan ruhunun tam olarak arınması, dolayısıyla tedavi olup iyileşmeli anlamına gelir.

69

(Iamblichus, *De Mysteriis*, V. 15)

θυσιῶν τοίνυν τίθημι διττὰ εἴδη· τὰ μὲν τῶν ἀποκεκαθαρμένων παντάπασιν ἀνθρώπων, οἷα ἐφ' ἑνὸς ἄν ποτε γένοιτο σπανίως, ὥς φησιν Ἡράκλειτος, ἢ τινων ὀλίγων εὐαριθμήτων ἀνδρῶν· τὰ δ' ἔνυλα καὶ σωματοειδῆ καὶ διὰ μεταβολῆς συνιστάμενα, οἷα τοῖς ἔτι κατεχομένοις ὑπὸ τοῦ σώματος ἁρμόζει.

69

(Iamblichus, *De Mysteriis*, V. 15)

İki çeşit kurban vardır: Bunlardan birincisi insanın tamamen arındırılmasıyla ilgilidir. Bu, Herakleitos'un dediği gibi, sayıca çok az kişiyi ilgilendirir. İkincisi ise beden tarafından engellenmiş kişilere uygundur ve değişim aracılığıyla gerçekleşir.

Pek çok yorumcu tarafından sahte olarak değerlendirildiğinden, Herakleitos'un fragmanları içinde yer verilmeyen bu metin, Iamblichus'un Mısır'daki gizli ayinler hakkında aktardığı görüşlerini içerir.

70

[Iamblichus, *De Anima*, (Stobaeus, II. 1. 16.'da)]

παίδων ἀθύρματα νενόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα.

70

[Iamblichus, *De Anima*, (Stobaeus, II. 1. 16.'da)]

İnsanların sanılarını çocukça oyunlar olarak adlandırıyordu.

Bu fragmanda Herakleitos hakikatin insanlar tarafından ilkece bilinemeyeceğini kastetmez. Onun kastettiği insanların çoğunluğunun hakikati bilemeyeceğidir. Herakleitos kendisini tanrısal bir varlık, bir *daimon* olarak gördüğünden, insanları *herpeton* (sürüngen) olarak adlandırır.[1]

[1] Bkz. fr. 11.

71

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

μεμνῆσθαι δὲ καὶ τοῦ ἐπιλανθανομένου ᾗ ἡ ὁδὸς ἄγει.

71

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

Yolun gittiği yeri unutanı hatırla.

Marcus Aurelius'un aktarımı olan bu fragmanın içeriğine bakıldığında, aktaran, sanki fragman 18'den belleğinde kalanları burada dile getiriyormuş gibi görünmektedir. Herakleitos'ta yol (*hodos*) hakikatin yoludur. Unutmak bilinçsizlik durumudur. İnsanlar doğalarına uygun yaşama yolunu unutmuşlardır.

72

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

ᾧ μάλιστα διηνεκῶς ὁμιλοῦσι (λόγῳ τῷ τὰ ὅλα διοικοῦντι) τούτῳ διαφέρονται, καὶ οἷς καθ' ἡμέραν ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται.

72

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

Her zaman bir arada bulundukları şeyle, evreni yöneten *logos*'la anlaşmazlığa düşüyorlar; her gün karşılaştıkları bu şeyler onlara yabancı geliyor.

Bu kez Marcus Aurelius'un fragman 17'den belleğinde kalanların aktarımı olarak düşündüğümüz bu fragmanda, parantez içinde çevirdiğimiz kısım muhtemelen Stoacı bir eklemedir. Bu ekleme Stoacı logos öğretisi çerçevesinde, Herakleitos'un görüşlerine uygun düşmeyecek bir şekilde *logos*'u kişileştirmiştir. Özgünlüğü kuşkulu olan bu fragmanda, insanların her gün yaşadıkları ve gördükleri olayları anlayamamalarından dem vuruluyor. "Anlaşmazlığa düşmek" olarak çevirdiğimiz *diapherontai* sözcüğü aynı zamanda "ayrı kalmak, uzlaşmazlık" anlamlarına da gelir. Terim fragman 8, 10 ve 51'de de benzer anlamlarda kullanılır.

73

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

οὐ δεῖ ὥσπερ καθεύδοντας ποιεῖν καὶ λέγειν· καὶ γὰρ καὶ τότε δοκοῦμεν ποιεῖν καὶ λέγειν.

73

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

Uykudaki insanlar gibi davranma ve konuşma.

Daha önceki açıklamalarımızda da ortaya koyduğumuz gibi "uykuda olmak, uyumak," Herakleitos'ta "bilinçsiz olmak, anlamamak" anlamlarına gelir. Uykudaki insanlar gördüklerini, yaşadıklarını anlamayan, sözleriyle hakikati dile getiremeyen insanlara karşılık gelir. Yorumlayarak çevirdiğimiz bu fragmanın ikinci cümlesindeki "çünkü uykudayken bile eylemde bulunduğumuzu ve konuştuğumuzu sanıyoruz," biçimindeki ifade, çevirimize alınmamıştır.

74

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

οὐ δεῖ ὡς παῖδας τοκεώνων, τοῦτ' ἔστι κατὰ ψιλόν· καθότι παρειλήφαμεν.

74

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 46)

Ana babasını dinleyen çocuklar gibi olmamalıyız; yani bize aktarıldığı gibi.

Geleneksel bilgilerle, başkalarından öğrenmekle bilge olunmaz. Bilgelik soruşturmakla ve sorgulamakla başlar.

75

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 42)

τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων.

75

(Marcus Aurelius Antonius, *Ta eis heauton*, IV. 42)

Uykudaki insanlar da dünyadaki oluşa katılan emekçilerdir.

Uyku, Herakleitos tarafından bilinçsizlik ve yarı ölüm durumu olarak yorumlanmıştır. Uykudaki insanların bilinç ve beden etkinlikleri en alt düzeye inse bile bütünüyle durmaz.

76

(Plutarkhos, *de E apud Delphos*, 18. 392C)

πυρὸς θάνατος ἀέρι γένεσις, καὶ ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις.

76

(Plutarkhos, *de E apud Delphos*, 18. 392C)

Ateşin ölümü havanın doğumudur; havanın ölümü suyun doğumudur.

Bu fragman özgünlüğü kuşkulu ve tartışmalı bir ifade içerir. Fragman 36'yla ortak noktalara sahiptir ve başka aktarımları da vardır. Ateşin sırasıyla hava ve suya dönüşmesi, fragman 60'ta söz edilen "aşağı yola" karşılık gelir.

77

(Porphyrios, *De Antro Nympharum*, 10; Numenius, fr. 35)

ὅθεν καὶ Ἡράκλειτον ψυχῇσι φάναι τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῇσι γενέσθαι. ἀλλαχοῦ δὲ φάναι ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον.

77

(Porphyrios, *De Antro Nympharum*, 10; Numenius, fr. 35)

Ruhları nemlendiren haz veya ölümdür. Biz onların ölümünü yaşarız, onlar bizim ölümümüzü yaşar.

Herakleitos döneminde nemlenmek ve uyku, ruh için bilinçsiz ve kötü bir durumda olmak anlamına gelir. Fragman 117'de ruhu nemlenmiş bir insanın içine düştüğü bilinçsizlik durumu anlatılır. Herakleitos açısından ruhun "aşağı yolu" ve 'ölümü' nemlenmektir. Bedensel hazlar ve tutkuların bedelini ruh nemlenerek öder.[1] Bedenin yaşamı ruhun, ruhun yaşamı ise bedenin ölümüdür. Birçok eski kaynakta[2] geçen bu metni, biz çevirmenlerin yorumladığı şekilde çevirmeyi uygun gördük.

[1] Bkz. fr. 85.

[2] Örn. Maximus Tyrius, X. 4.

78

(Origenes, *Contra Celsum*, VI. 12)

ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει.

78

(Origenes, *Contra Celsum*, VI. 12)

İnsanın yapısına değil, tanrısal olana özgüdür derin kavrayış.

Bu fragman, insan bilgisi ile tanrı bilgisi arasındaki geleneksel ayrıma ilişkin değildir. Herakleitos, Ksenophanes gibi insan bilgisiyle tanrı bilgisini keskin bir biçimde ayırmaz. Zaten fragmanda tanrıdan değil tanrısal (*theion*) olandan söz edilir ki, Herakleitos'a göre insan ruhunun bir yönü tanrısaldır. Fragman 70'in açıklamasında da değindiğimiz gibi Herakleitos "insan" terimiyle çoğunluğu, sıradan insanları ve yığınları kasteder. Dolayısıyla bu derin kavrayış, insanların *ethos*'una (yapısı veya kişiliğine) değil, tanrısal *ethos*'a sahip kişilere özgüdür. "Derin kavrayış" olarak çevirdiğimiz *gnomas* terimi aynı zamanda plan, düşünce, bilgece düşünmek anlamlarını da içermektedir.[1]

[1] Bkz. fr. 119.

79

(Origenes, *Contra Celsum*, VI. 12)

ἀνὴρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος ὅ:ωσπερ παῖς πρὸς ἀνδρός.

79

(Origenes, *Contra Celsum*, VI. 12)

Tanrının karşısında anlayıştan yoksun bir adam yetişkin bir insanın karşısındaki çocuk gibidir.

"Tanrı" olarak çevirdiğimiz terim *daimon*'dur. Bu bağlamda *daimon* terimi "tanrı" anlamında kullanılmıştır. Herakleitos bu fragmanda her insanın değil, anlayıştan yoksun insanın (*aner nepios*) tanrı karşısında çocuk gibi kaldığını belirtiyor. *Nepios* terimi, "konuşmayı bilmeyen, dolayısıyla anlayışı bulunmayan bebek" anlamına gelir. Bir başka anlamda, "gerek *kosmos*'taki *logos*'u gerekse Herakleitos'un *logos*'unu anlamayan insanlar" *aner nepios*'tur.

80

(Origenes, Contra Celsum VI. 42)

εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυνόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεών.

80

(Origenes, Contra Celsum VI. 42)

Savaşın her şeyde ortak ve adaletin çatışma olduğu ve her şeyin zorunluluk sonucu çatışmayla meydana geldiği bilinmelidir.

Herakleitos için savaş (*polemos*), *kosmos*'taki kurucu ve düzenleyici ilkedir. *Kosmos*'taki her şeyin yeri ve konumu savaş sonucunda belirlenir. Hesiodos, *Thegonia*'da dünya düzeninin bir dizi savaş sonucunda ortaya çıktığını belirtir. Herakleitos'taki savaş karşıt öğeler arasındaki bir savaştır. Bu bakımdan savaş şeyleri bir araya getiren ve oluşa neden olan güçtür. Adalet (*Dike*), yani her şeyin düzgün yolu çatışma sonucunda ortaya çıkar. Sınırlar ve nesnelerin doğaları çatışma aracılığıyla çizilir ve belirlenir. Bu savaş ve çatışma sonucunda her şey olması gerektiği gibi (*kata khreon*) düzenlenmiştir. Herakleitos, "insanlarda ve tanrılarda kavga (çatışma [*eris*]) eksik olsun" (*Ilias*, XVIII. 107) diyen şairi (Homeros) azarlar.[1]

[1] DK. 22A22.

81

(Philodemus, *Rhetorica*, l. c. 57. 62)

[Πυθαγόρας]... κοπίδων ἐστὶν ἀρχηγός.

81

(Philodemus, *Rhetorica*, I. c. 57. 62)

(Pythagoras)... yalancıların piridir.

"Pir" olarak çevirdiğimiz *arkhegos* sözcüğünün "baş, önde gelen" ve "kurucu" anlamları da vardır. "Yalancıların önde geleni" olarak da çevirebileceğimiz *kopidon arkhegos* ifadelerinin doğrudan Pythagoras'a yönelik olup olmadığı belirsizdir.

82

(Platon, *Hippias Maior*, 289 A)

πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχρὸς ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν.

82

(Platon, *Hippias Maior*, 289 A)

Maymunların en güzeli ile insanların en çirkini soyca aynıdır.

Platon tarafından aktarılan fragman 82 ve 83, Platon'un kendi ifadesidir. Bu fragman muhtemelen fragman 79'un Platon tarafından yapılmış yorumudur.

83

(Platon, *Hippias Maior*, 289 B)

ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφίαι καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν.

83

(Platon, *Hippias Maior*, 289 B)

İnsanların en bilgesi bile, tanrının yanında bilgelik, güzellik ve diğer bütün konularda maymun gibi kalır.

Platon'a ait bu yorumda insanın tanrı karşısındaki konumu gösterilmek istenir. Bu metnin içeriğini Herakleitos'un düşünceleriyle bağlantılı gösterebiliriz, ama Herakleitos'ta bu ayrım bu denli keskin değildir.[1]

[1] Bkz. fr. 78 ve 79'un açıklamaları.

84a

(Plotinos, *Enneades*, IV. 8. 1)

μεταβάλλον ἀναπαύεται.

84a

(Plotinos, *Enneades*, IV. 8. 1)

Dönüşerek dinlenir.

Plotinos'un *Enneades* adlı çalışmasında geçen bu iki fragman (84a ve 84b), doğrudan her hangi bir kaynaktan değil, Plotinos'un aklında kaldığı biçimiyle aktarılmıştır. Hangi ölçüde Herakleitos'a ait olduğu tartışma konusudur. Plotinos, ruhun bedenlenmeden önceki mutlu yaşamını anlatmak amacıyla bu alıntıyı yapar. Bu fragmanda ruhun bir bedenden başka bir bedene göçü anlatılır. Fakat ruh göçü öğretisi (*metempsykhosis*) kanımızca Herakleitos'ta Plotinos'un anladığı anlamda söz konusu değildir.

84b

(Plotinos, *Enneades*, IV. 8. 1)

κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι.

84b

(Plotinos, *Enneades*, IV. 8. 1)

Hep aynı kişilere hizmet etmek ve onlar tarafından yönetilmek usandırır.

Yine Plotinos'un aktardığı bu fragmanda ruhun beden tarafından tutsak edilmesi olgusu anlatılmaktadır. *Kamatos* terimi "yorucu" ve "usandırıcı" anlamlarına; metinde geçtiği şekilde *arkhestai* ifadesi ise "yönetmek" ve "başlamak" anlamlarına gelen *arkho* fiiliyle bağlantılıdır.

85

(Aristoteles, *Ethika Eudemeia*, B 7, 1223 b 23)

θυμῷ μάχεσθαι χαλεπόν· ὃ γὰρ ἂν θέλῃ, ψυχῆς ὠνεῖται.

85

(Aristoteles, *Ethika Eudemeia*, B 7, 1223 b 23)

Tutkulara karşı mücadele etmek zordur. Arzu edilen şeyin bedelini ruh öder.

Fragmanda geçen *thymos* sözcüğü Homeros'ta "her türlü bilişsel etkinlik"i veya "bilinç ve coşku"ları belirtmek amacıyla kullanılır. Herakleitos'ta ise *thymos* "insanın duygusal, coşkusal ve tutku yönü"ne karşılık gelir. Tutkulara karşı mücadele etmek (*thymo makhesthai*), "ölçülü olmak ve tutkuları denetim altında tutmak"tır. *Thymos*'u denetim altında tutamayan insanlar bunun bedelini, en önemli yanları olan ve tanrısal özellikler taşıyan ruhlarını satarak öderler.

86

(Plutarkhos, *Coriolanus*, 38; Clemens Alexandrinus, *Stromaties*, V. 13. 88. 4)

[ἀλλὰ τῶν μὲν θείων τὰ πολλά] ἀπιστίῃ διαφυγγάνει μὴ γιγνώσκεσθαι.

86

(Plutarkhos, *Coriolanus*, 38; Clemens Alexandrinus, *Stromaties*, V. 13. 88. 4)

İnanç olmayınca [tanrısal olana ait pek çok şey] kavrayışımızdan uzaklaşır.

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, Herakleitos'ta sadece soruşturmak, öğrenmek ve bilmek yeterli değildir; hakikatin bilineceğine ilişkin bir inanç ve güven (*pistis*) de olmalıdır. Bu fragman kanımızca Ksenophanes'e karşı söylenmiş olmalıdır. Çünkü Ksenophanes tanrısal konular hakkında sadece tahminde bulunulabileceğini söylemiştir. Herakleitos ise *pistis* (inanç) olmadan bu konular hakkında tahminde bulunmanın yetersiz olduğuna inanır.

87

(Plutarkhos, *De Audiendis Poetis*, 28 D)

βλὰξ ἄνθρωπος ἐπὶ παντὶ λόγῳ ἐπτοῆσθαι φιλεῖ.

87

(Plutarkhos, *De Audiendis Poetis*, 28 D)

Ahmak insanlar her söz karşısında şaşırmayı sever.

Logos terimi bu fragmanda bir kez daha karşımıza çıkıyor. Burada "söz" olarak çevirdiğimiz *logos* terimi iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Ahmak insanlar, "her *logos* (söz, söylem) karşısında" veya "her şeydeki *logos* (ölçü, kural, yasa) karşısında" şaşırırlar.

88

(Plutarkhos, *Consolatio ad Apollonium*, 106 E)

ταὐτό τ' ἔνι ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ [τὸ] ἐγρηγορὸς καὶ τὸ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μετὰπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κάκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα.

88

(Plutarkhos, *Consolatio ad Apollonium*, 106 E)

Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir.

"Yer değiştirir" diye çevirdiğimiz terim *metapesonta*'dır. Terim öteye taşımak, bir şeyin bir yerden başka bir yere taşınması anlamına gelir. Fragman hem kozmik hem de antropolojik dönüşümler açısından ele alınabilir. Kozmik açıdan ölüm ve yaşam, genç (yeni) ve yaşlı (eski), uyanık (bilinçlilik) ve uyuyan (bilinçsizlik) nesneler dünyasında aynı anda bulunur ve birbirleriyle yer değiştirirler. Antropolojik açıdan bakıldığında sahip olduğumuz ruhsal durumlar arasında birbirleriyle sürekli bir geçişlilik söz konusudur. Başka bir deyişle, bir yönümüzle ölümsüz diğer bir yönümüzle ölümlü, kimi zaman genç kimi zaman yaşlıyızdır. Zaman içinde bir durumdan diğerine geçeriz.

89

(Plutarkhos, *De Superstitione*, 3, 166 C)

τοῖς ἐγρηγορόσιν ἕνα καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι, τῶν δὲ κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον ἀποστρέφεσθαι.

89

(Plutarkhos, *De Superstitione*, 3, 166 C)

Uykuda olmayanlar için tek ve ortak bir *kosmos* vardır. Uykuda olanlar ise kendi özel dünyalarına kapanırlar.

Bu fragman Plutharkhos'un eklemeler yaptığı bir fragmandır. Herakleitos'a göre uyanık olmak, bilinçli olmak ve olup bitenin farkına varmaktır. Uyanık olanlar ortak olana uygun hareket ederler. Uyuyanlar ise olup biteni anlamayan, ortak olan logos'u kavrayamayan insanlardır. Bu insanlar kendi öznel ilgileriyle yaşarlar ve özel dünyalarına (*idion kosmon*) kapanırlar.[1]

[1] Bkz. fr. 2, 17.

90

(Plutarkhos, *De E apud Delphous*, 388 D-E)

πυρός τε ἀνταμοιβὴ τὰ πάντα καὶ πῦρ ἁπάντων ὅκωσπερ χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός.

90

(Plutarkhos, *De E apud Delphous*, 388 D-E)

Her şey ateşle takas olur, ateş de her şeyle; tıpkı altın ile malların ve mallar ile altının takas edilmesi gibi.

Bu fragmanın anlaşılabilmesi için fragman 30'la birlikte ele alınması gerekir. Herakleitos altın (temel değer ilkesi) ile malların veya insanların kullandığı eşyalar (*khremata*) arasındaki takas (*antamoibe*) ilişkisini örnek alarak ateş ile şeyler (*ta panto*) arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışıyor. Malların altınla takasında her zaman bir denge ve denklik vardır. Bu denklik bir anlamda bir ile çok arasındaki ilişkiye karşılık gelmektedir. Kozmik açıdan belli bir denge ve ölçü içinde ateş ile şeyler karşılıklı olarak birbirlerine dönüşürler. Ancak bu dönüşme topyekûn bir dönüşme değildir. Daha önce belirttiğimiz gibi[1] bu dönüşme nesnelerin toptan ateşte yok olmaları anlamına gelmez. Bir yanda şeyler ateşe dönüşüp yok olurken, öte yandan ateş şeylere dönüşür. Bu ezeli ve ebedi karşılıklı dönüşmeler kozmik düzeni meydana getirirler.

[1] Bkz. fr. 30. ve 65.

91

(Plutarkhos, *De E apud Delphous*, 392 B)

ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν εμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ [καθ' Ἡράκλειτον οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δὶς ἅψασθαι κατὰ ἕξιν <τῆς αὐτῆς>· ἀλλ' ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδ' ὕστερον, ἀλλ' ἅμα) συνίσταται καὶ ἀπολείπει καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισι.]

91

(Plutarkhos, *De E apud Delphous*, 392 B)

Herakleitos'a göre, aynı ırmağa iki kez girilmez. [Aynı ölümlü bedene doğası gereği iki kez dokunmak olanaksızdır. (Ölümlü olan) her şey değişimin şiddeti ve hızından dolayı dağılır ve tekrar bir araya gelir. Aslında "ne yeniden" ne de "daha sonra," ama aynı zamanda diyebiliriz. Şeyler biçimlenir ve dağılırken hem yaklaşır hem uzaklaşır.]

Köşeli parantez içinde gösterdiğimiz ve fragmanın içeriğinin anlaşılması açısından önemli bulduğumuz için çevirdiğimiz kısım Herakleitos'a ait değildir. Fragman 12 ve sahte olduğunu düşündüğümüz fragman 49a'da "ırmaklar"dan söz edilirken burada yalnızca "ırmak"dan söz edilir. Irmak (*potamos*) Yunan dünyasında Homeros'tan itibaren oluşun ve yenilenmenin, devinimin bir simgesi olarak görülmüştür. Bu fragmanda ırmak, sürekli aksa bile kendi özdeşliğini korur. Suları değişir, ama ırmak aynı kalır. Nesneler dünyası sürekli değişim içindeyken kozmik düzenin kendisi değişmeden kalır.[1]

[1] Bkz. fr. 30. ve 90.

92

(Plutarkhos, *De Pythiae Oraculis*, 397A)

Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι καθ' Ἡράκλειτον ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φονῇ διὰ τὸν θεόν.

92

(Plutarkhos, *De Pythiae Oraculis*, 397A)

Sibylla'nın kudurmuş ağzından çıkan o vakur, süssüz, karışık sesler tanrının ona verdiği esinle bin yılları aşıyor.

Bu fragmanda Herakleitos'un sözleriyle Plutarkhos'un sözleri iç içe geçmiştir. Hangi sözcüğün kime ait olduğu tartışmalıdır. Metnin bağlamında Plutarkhos, Sappho'nun büyüleyen sözleri ile Sibylla'nın kehanet sözlerini karşılaştırarak bu alıntıyı yapar. Sibylla, Delphoi kentindeki kehanet tapınağında tanrısal esinle kendisinden geçerek anlaşılmaz sözcüklerle kehanette bulunan kadınların (kahinelerin) ortak adıdır.

Bu karışık ve anlaşılmaz sözler rahipler tarafından açık hale getirilmeye çalışılıp yorumlanırdı. Fragmandaki esin veren tanrı Apollon'dur. Herakleitos kendi sözlerinin kehanet sözleri gibi "süssüz" ve "karışık" olmasına karşın ezeli ve ebedi hakikati (*logos*) dile getirdiğini ve insanların bu sözlerini yorumlaması gerektiğini belirterek sözlerinin uzun yıllar yaşayacağını ima eder.

93

(Plutarkhos, *De Pythiae Oraculis*, 404 D)

ὁ ἄναξ οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.

93

(Plutarkhos, *De Pythiae Oraculis*, 404 D)

Delphoi'daki tanrının kehaneti ne açıklıyor ne de gizliyor, yalnızca işaret ediyor.

Delphoi'daki tanrı (*anaks*, efendi), bir önceki fragmanın açıklamasında belirttiğimiz gibi, Apollon'dur. O, kehaneti (*mantike*), gelecekte ortaya çıkacak olan olayları, kahineleri aracılığıyla insanlara bildirir. Apollon rahibelerinin bir diğer adı da Pythia'dır. Kehanet sözleri hakikati doğrudan doğruya değil, üstü kapalı sözcüklerle işaret ederek bildirir. Hakikati açıkça ifade etmez, ama açıkça da gizlemez. Hakikat sözcüklerde gizlidir; ama kendini açıkça ortaya koymaz. Bu bakımdan "görünmeyen, görünür olanda gizlenmiştir."[1] Kehanet sözünü anlamak için çaba harcamak, sözcüklerin ortaya koyduğu muammayı, bilmeceyi çözmek gerekir. Çünkü hakikat gizlenmeyi sever. Aynı şekilde Herakleitos'un sözünü (*logos*) anlamak için çaba harcamak gerekir.

[1] Bkz. fr. 54.

94

(Plutarkhos, *De Exilio*, 604 A)

Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν.

94

(Plutarkhos, *De Exilio*, 604 A)

Helios bile ölçülerini aşamaz. Aşarsa Dike'nin yardımcıları Erinysler onun peşinden ayrılmaz.

Herakleitos'a göre kozmik düzen içindeki her varlığın sınırı ve ölçüsü olması gerektiği gibi düzenlenmiştir. Çok önemli sayılan *Helios*, yani Güneş bile sınırlarını ve ölçüsünü aşamaz; aşacak olursa *Dike*'nin (Adalet tanrıçası) yardımcıları olan ve bütün suçları cezalandıran öç tanrıçaları onu cezalandırır. *Kosmos*'taki her şey olması gerektiği gibi düzenlenmesine karşın, bir *hybris* varlığı olan insan ölçüsünü aşabilir ve doğasına uygun olan yolun dışına çıkabilir. Ancak insan bu densizliğinin ve ölçüsüzlüğünün cezasını kölece bir yaşam sürerek ödemek zorunda kalır.

95

(Plutarkhos, *Symposion*, III. 644 F)

ἀμαθίην γὰρ ἄμεινον κρύπτειν, ἔργον δὲ ἐν ἀνέσει καὶ παρ' οἶνον.

95

(Plutarkhos, *Symposion*, III. 644 F)

Bilgisizliği gizlemek en iyisidir. Ancak bu, içki masalarında gevşemişken çok zordur.

Bu fragman, küçük farklılıklarla pek çok yazar tarafından aktarılmıştır. Fragman 109'la aynı olan bu fragmanda Herakleitos, bir anlamda insanın haddini bilmesi, bilgisizliğinin (*amathien*) farkına varması gerektiğini söylemektedir. İnsan bilmediği konularda susmalıdır.

96

(Plutarkhos, *Quaestiones Conviviales*, IV. 4. 3. 669 A)

νέκυες γὰρ κοπρίων ἐκβλητότεροι.

96

(Plutarkhos, *Quaestiones Convivioles*, IV. 4. 3. 669 A)

Cesetleri gübre gibi atmalı.

Herakleitos'un tedavi amacıyla kendisini gübre yığınına gömdürdüğünü ileri süren sözde tanıklık bu fragmanı kendisine dayanak olarak almıştır. Yunandaki ölü gömme törenleri göz önünde bulundurulacak olursa, Herakleitos'un geleneksel dine karşı olan tutumu çok daha açık şekilde anlaşılır. Fragmandaki *koprion* terimi "gübre" anlamına gelir. Bizdeki ceset sözü "necaset" sözüyle ilişkilidir ve bu sözcüğün anlamı "pislik"tir. Herakleitos bunu ölülerin şatafatlı törenlerle gömülmesine karşı olan bir ruh durumuyla söylemiş olabilir.

97

(Plutarkhos, *An seni respublica gerenda sit*, 7, 787 C)

κύνες γὰρ καταβαΰζουσιν ὧν ἂν μὴ γινώσκωσι.

97

(Plutarkhos, *An seni respublica gerenda sit*, 7, 787 C)

Köpekler tanımadıklarına havlar.

Sahte olan "Kötü insanlar gerçeklerin düşmanıdır"[1] fragmanıyla her bakımdan benzerlik gösterir. Kendi dar ilgileri ve sorgulamadan kabul ettikleri görüşleriyle yaşayan insanlar hem hakikatin ne olduğunu bilmezler hem de hakikate karşı direnip muhalefet ederler.

[1] Bkz. fr. 133.

98

(Plutarkhos, *De Facie in Orbe Lunae*, 943 E)

αἱ ψυχαὶ ὀσμῶνται καθ' Ἅιδην.

98

(Plutarkhos, *De Facie in Orbe Lunae*, 943 E)

Hades'teki ruhlar koklar.

Bu bozuk ve özgünlüğü tartışmalı fragmanın Plutarkhos'taki bağlamı şu şekildedir: "Ölümden sonra arınmış ruhlar ay'a yükselecekler ve orada kendilerine ulaşan buharla (*anathymiasis*) besleneceklerdir. Herakleitos, Hades'teki (Yeraltı Ülkesi) ruhların şeyleri kokladığını söylerken haklıdır." Homeros'ta, Hades'teki ruhlar soğuk havadan oluşmuş bir görüntü (*eidola*) olarak varlıklarını sürdürürler. Birkaç kişi hariç Hades'teki ruhlar bilinçten (*thymos*) yoksundur. Hades'teki ruhların tek bilinç etkinliği koku almaktır. Muhtemelen Herakleitos kötü yaşamış insanların Hades'in karanlıklarında küflü havayı koklayacaklarını belirtmek istiyor. Diğer yandan Hades karanlık bir yer olduğundan görme duyusuna gerek yoktur. Yunanca'da Hades, *Aides* olarak da bilinir ve anlamı *a-ides*, yani "görünmeyen"dir.

99

(Clemens Alexandrinus, *Protreptika*, 113. 3; Plutarkhos, *Aqua an ignis utilior*, 7. 957A)

εἰ μὴ ἥλιος ἦν, ἕνεκα τῶν ἄλλων ἄστρων εὐφρόνη ἂν ἦν.

99

(Clemens Alexandrinus, *Protreptika*, 113. 3; Plutarkhos, *Aqua an ignis utilior*, 7. 957A)

Güneş olmasaydı yıldızlara rağmen gece olurdu.

Herakleitos açısından güneş, gündüz ile gecenin nedenidir. Fragmanda geçen *eneka* sözcüğü hem "rağmen" hem de "dolayısıyla" anlamlarına gelir. Bu açıdan fragman "Güneş olmasaydı yıldızlardan dolayı gece olurdu" şeklinde de çevrilebilir. Herakleitos bu fragmanda, bir ile çok ilişkisini ele alır. Burada güneş "bir olan"a, yıldızlar ise "çok olan"a karşılık gelir.

100

(Plutarkhos, *Quaestiones Platonicae*, 8. 4. 1007 D)

περιόδους· ὧν ὁ ἥλιος ἐπιστάτης ὢν καὶ σκοπὸς ὁρίζειν καὶ βραβεύειν καὶ ἀναδεικνύναι καὶ ἀναφαίνειν μεταβολὰς καὶ ὥρας αἳ πάντα φέρουσι καθ' Ἡράκλειτον κτλ.

100

(Plutarkhos, *Quaestiones Platonicae*, 8. 4. 1007 D)

Değişimleri ve her şeyi meydana getiren, mevsimleri belirleyen, düzenleyen, gösteren ve bildiren güneş, devirlerin yöneticisi ve gözetleyicisidir.

Plutarkhos'un aktardığı bu fragman anlam açısından belirsizlik içerir. Herakleitos burada, mevsim dönüşleri ile güneşin hareketleri arasında bir koşutluk kurar. İnsan dışında doğadaki her varlık belirli bir kural ve yasaya göre hareket eder. Her şeyi gözetleyen ve yöneten güneş bile bu kural ve yasanın dışına çıkamaz. Çünkü o da *Dike* (Adalet tanrıçası) tarafından izlenir.[1] Platon güneş ile adalet ilişkisini *Kratylos* diyaloğunda ele almıştır.[2]

[1] Bkz. fr. 94.

[2] Platon, *Kratylos*, 413B, 413C.

101

(Plutarkhos, *Adversus Coloten*, 20. 1118 C)

ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν.

101

(Plutarkhos, *Adversus Coloten*, 20. 1118 C)

Kendimi keşfettim.

Bu kısa ve özlü fragmanda geçtiği şekliyle *edizesamen* fiili "soruşturmak ve aramak" anlamlarına gelen *dizemai* fiilinden türemiştir.[1] Bu fiil "kehanet sözlerinin anlamını açığa çıkartmak, bir bilmeceyi çözmek, bir şeyin asıl yapısını ve işlevini açığa çıkartmak" anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır. Herakleitos sözcüğü, "kendime sorular sorarak kendimi soruşturdum ve kendimi tanıdım" anlamlarında kullanır. Bu fragman bir bakıma *Gnothi s'auton* (kendini tanı) ifadesini çağrıştırır.

[1] Bkz. fr. 22.

101a

(Polybius, XII. 27.1)

Ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες.

101a

(Polybius, XII. 27.1)

Gözler kulaklardan daha iyi tanıktır.

Bu fragmandaki "gözler" deyişi, doğrudan tecrübe yoluyla öğrenilen bilgiye, "kulaklar" ise başkalarının aktardığı dolaylı bilgiye karşılık gelir. Gerek Yunan şiir geleneğinde gerek Ksenophanes'te kulaktan dolma bilgiler doğrudan tanıma bilgisine göre ikincil ve önemsiz sayılır. Herakleitos da bu ayrımı benimsemiş ve doğrudan doğruya görmeyle elde edilen bilgiyi, bir anlamda filozofların *historie* bilgisini şairlerin aktardığı bilgiye üstün tutmuştur.

102

(H. Erbse, *Scholia Graeca in Homeri Iliadem*, ad IV. 4)

τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἃ μὲν ἄδικα ὑπειλήφασιν ἃ δὲ δίκαια.

102

(H. Erbse, *Scholia Graeca in Homeri Iliadem*, ad IV. 4)

Tanrı için her şey güzel, iyi ve hakçadır. İnsanlar için ise bazı şeyler hakçadır, bazı şeyler hakça değildir.

Kozmik açıdan veya tanrının (*theos*) gözüyle bakıldığında, her şey olması gerektiği gibi ve adildir. Aynı şekilde kozmik oluşu kavramış ve *logos*'a uygun yaşayan biri için de her şey hakça ve olması gerektiği gibidir. Fakat sıradan insanlar her şeyi kendi arzuları açısından değerlendirdiklerinden ve karşıtların birliğini göremediklerinden bazı şeyleri iyi, bazı şeyleri de kötü olarak değerlendirirler. Bu fragmanda Herakleitos dünyanın adaletsiz olduğu fikrini onaylamaz, aksine adaletsizliğin ve haksızlığın insanların kendi yaşam tarzlarından kaynaklandığını ima eder.[1]

[1] Bkz. Cengiz Çakmak, "Herakleitos'ta Kader Anlayışı," *İnsancıl*, Haziran 2005, sayı 176.

103

(Porphyrios, *Quaestiones Homericae ad Iliadem*, ad Ξ, 200)

ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας.

103

(Porphyrios, *Quaestiones Homericae ad Iliadem*, ad Ξ, 200)

Çemberin çevresinde başlangıç ve son ortaktır.

Herakleitos'un *kosmos* anlayışı zamansaldır. Çemberdeki başlangıç ve sonun ortak olması kozmik düzenin ebedi ve ezeli bir dönüş içinde bulunması anlamına gelir. Kozmik düzen içinde bulunan hiçbir şey kalıcı değildir. Sürekli olarak ölüm ile yaşam, bolluk ile kıtlık, yaz ile kış yer değiştirir, ama kozmik düzenin kendisi her zaman varolmaya devam eder. Yunan anlayışına göre dairesel hareket ölümsüz olmanın bir göstergesidir. Bu bakımdan *kosmos*'un kendisi, ölçülere göre yanan ve sönen bir ateş olarak ölümsüzdür.

104

(Proclus, *in Alcibiadem*, 1. 525. 21)

τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν· δήμων ἀοιδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ χρείωνται ὁμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι "οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί'.

104

(Proclus, *in Alcibiadem*, 1. 525. 21)

Nedir ki onların anlayışı ve düşüncesi? Halk ozanlarına inanıyorlar. Çoğunluğun kötü, azınlığın ise iyi olduğunu bilmeden yığını öğretmen kabul ediyorlar.

Herakleitos, hem çoğunluğun bir "anlayışı" (*noos*) ve "düşüncesi" (*phren*) olmadığını hem de Yunan dünyasında önemli kabul edilen Homeros ile Hesiodos gibi şairlerin söylediklerinin hakikati belirtmediğini ima ediyor. Bu bakımdan hem halkın sağduyusu hem de geleneksel otoriteler bilginin güvencesi olamaz.[1]

[1] Bu ve fragman 119'da geçen *noos* terimi için fragman 40'ın açıklamasına bakınız.

105

(H. Erbse, *Scholia Graeca in Homeri Iliadem* (*Scholia Vetera*), ad Σ 251)

...Ἡ. Ἐντεῦθεν ἀστρολόγον φησὶτὸν Ὅμὴρον...

105

(H. Erbse, *Scholia Graeca in Homeri Iliadem* (*Scholia Vetera*), ad Σ 251)

... Homeros'un yıldızlarla ilgilendiğini söylüyor ...

Özgünlüğü su götürür olan bu fragmanda geçen *astrologos* terimi Herakleitos'un döneminde "yıldız falcılığı" anlamına gelmez. Homeros'un *Ilias* ve *Odysseia* destanlarında yıldızlar ve gökyüzüne ilişkin kimi pratik bilgiler bulunur.

106

(Plutharkhos, *Camillus*, 19. 3)

Ἡσιόδῳ τὰς μὲν ἀγαθὰς ποιουμένῳ, τὰς δὲ φαύλας, ὡς ἀγνοοῦντι φύσιν ἡμέρας ἁπάσης μίαν οὖσαν.

106

(Plutharkhos, *Camillus*, 19. 3)

Hesiodos her günün doğasının bir ve aynı olduğunu anlayamadığından, bazı günlere iyi, bazı günlere kötü demiştir.

Herakleitos günün doğasının (yapı = *physis*), güneşin günlük hareketlerine bağlı olarak birbirini izleyen gece ve gündüzden oluştuğunu düşünür.[1] Ayrıca Hesiodos, *İşler ve Günler* (*Erga kai Hemerai*) adlı eserinde her bir günün ayrı özelliği bulunduğunu; kiminin uğurlu, kiminin uğursuz olduğunu belirtir. Herakleitos ise günlerin uğurlu veya uğursuz sayılmasına karşı çıkar. Bu fragmandaki ifade, Seneca, *Epistulae*, 12.7'de *unus dies par omni est* (Bir gün diğerlerinin aynıdır [Bir günde bir, bir gün de]) biçiminde geçer.

[1] Bkz. fr. 57.

107

(Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII. 126)

κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων.

107

(Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII. 126)

Ruhları barbar olanların gözleri ile kulakları kötü tanıklardır.

Metinde geçen *barbarous* terimi "Yunanca bilmeyen insanlar"a işaret etmek amacıyla kullanılan özel bir terimdir. Herakleitos bu fragmanda *barbarous* terimini "gördükleri ve işittiklerini anlayamayan, *logos*'u kavrayamayan insanlar"ı belirtmek amacıyla kullanır. Bu fragmanda kötü tanıklık duyuların kendisinden değil, duyuların bildirdiklerini anlayamayan ve yorumlayamayan ruhtan kaynaklanmaktadır.

108

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 174)

ὁκόσων λόγους ἤκουσα οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφόν ἐστι, πάντων κεχωρισμένον.

108

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 174)

Sözlerini işittiğim insanların hiçbiri bilgeliğin her şeyden ayrı olduğunu kavrayacak düzeye ulaşamamıştır.

Sophon sözcüğü Herakleitos'ta dört kez geçmektedir.[1] Sözcük burada hem "bilgelik" hem de "bilge" anlamında kullanılmıştır. Sözcüğü "bilgelik" olarak çevirdiğimizde fragman daha anlaşılır hale gelmektedir. Bilgeliğin her şeyden ayrı olması, onun üstün bir değer ifade ettiğini vurgular. Ama sözcüğü "bilge" olarak çevirdiğimizde fragmanın anlaşılması zorlaşır. Her şeyden ayrı olan bilge bir tanrı ise bu durumda *kosmos*'un "dışında" yer alması gerekir. Oysa Herakleitos'ta *kosmos*'un dışında bulunan "aşkın" bir varlıktan söz etmek mümkün değildir. Bu bilge olan tanrı her ne ise *kosmos*'un içinde yer almalıdır. Bu durumda, bilge olan *kosmos*'un bütünlüğüdür; bilgelik ise bu birlik ve bütünlüğü kavramaktır.

[1] Diğer kullanımlar fragman 32, 41 ve 50.

109

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 175)

κρύπτειν ἀμαθίην κρέσσον ἢ ἐς τὸ μέσον φέρειν.

109

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 175)

Bilgisizliği gizlemektense göz önüne koymak daha iyidir.

Bu fragmanın açıklaması için fragman 95'in açıklamasına bakılabilir.

110

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 176)

ἀνθρώποις γίνεσθαι ὁκόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον.

110

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 176)

Her arzu edilenin elde edilmesi iyi değildir.

İnsanlar bazı şeyleri iyi ve arzu edilebilir bazı şeyleri de kötü ve arzu edilmez olarak değerlendirerek sadece iyi ve hoş olan şeyleri isterler. Herakleitos'a göre kötü ve arzu edilmeyen şeyler olmaksızın iyi ve arzu edilen şeylerin bir anlamı olmaz. Herakleitos'a göre yaşamı karşıtların birlikteliğinde görmek ve yorumlamak gerekir.

111

(Stobaeus, *Anthologium*, III. 1. 177)

νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν.

111

(Stobaeus, *Anthologium*, III. 1. 177)

Hastalık sağlığı iyi ve hoş kılar; açlık tokluğu, yorgunluk dinlenmeyi.

Burada birbirini zamansal olarak izleyen karşıt durumlardan söz edilir. Hoşlandığımız şeyler karşıtlarıyla anlam kazanır. İnsan için sağlık, tokluk ve dinlenmenin değeri hastalık, açlık ve yorgunluktan sonra daha iyi anlaşılır.

112

(Stobaeus, *Eclogae*, III. 1. 178)

σωφρονεῖν[1] ἀρετὴ μεγίστη, καὶ σοφίη ἀληθέα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαΐοντας.

[1] Bu yorum için bkz: M.

112

(Stobaeus, *Eclogae*, III. 1. 178)

Ölçülü olmak en büyük erdemdir. Bilgelik doğaya kulak vererek hakikati söylemek ve doğru olanı yapmaktır.

Ksenophanes'le birlikte "ustalık, beceriklilik" anlamlarına gelen *arete* terimi yeni bir anlam kazanır. Bu yeni anlam "bilgece düşünmek ve yaşamak" anlamına gelir. Eski erdem *thymos*'a bağlı yiğitlik iken, yeni erdem ölçüye dayalı ve temkinli bir yaşam sürmektir. Herakleitos bu anlamı vurgulayarak bilgeliğin (*sophon*), doğaya (*physis*), insan olmanın gereklerine uygun bir yaşam sürmek olduğunu belirtiyor. Ayrıca yalancılığın bir ustalık sayıldığı bu toplumda hakikati söylemin ve hakikate uygun işler yapmanın bilgece bir tavır olduğunu belirtir. *physis* terimi "bir nesnenin doğası, yapısı, davranma tarzı" anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır.

113

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 179)

ξυνόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονέειν.

113

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 179)

Düşünme herkese ortaktır.

Phronesis, "düşünme ve anlama" anlamlarına gelir. Düşünme ve anlama herkese ortak olmasına karşın, bundan her insanın doğru düşüneceği ve hakikate uygun davranacağı sonucu çıkarılamaz.

114

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 179)

ξὺν νόῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῷ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως· τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ τεριγίνεται.

114

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 179)

Akla uygun konuşmak isteyenler, yasasına bağlı bir kentten daha güçlü bir şekilde her şeyde ortak olana sıkıca sarılmalıdır. Çünkü bütün insan yasaları tanrısal olandan beslenir. Bu tanrısal yasa her şeyi dilediğince yönetir ve her şeye fazlasıyla yeter.

Herakleitos bu fragmanda konuşmak (*legein*), anlayış (*noos*) ve ortak olan (*synos*) arasında bir bağlantı kurar. Onun açısından bir sözün hakikati dile getirebilmesi ancak ortak olanla ilişki kuran anlayış veya akılla mümkündür. İnsanlar akla uygun konuşamadıklarında (*syn noo legontas*) ne dinlemeyi ne de konuşmayı bilirler.[1] Akla uygun konuşmak isteyenler ortak olana, *logos*'a (her şeydeki ölçü ve orana) sıkıca sarılmalıdır. Bu ortak olan, bütün insan yaşantılarının temeli olan ve her şeyin ölçüsü ve sınırını belirleyen tanrısal yasadır. Bu fragman bir anlamda doğal hukuk ile pozitif hukuk arasındaki ayrımın ve ilişkinin ilk örneğini sunmaktadır.

[1] Bkz. fr. 19 ve 34.

115

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 180 A)

ψυχῆς ἐστι λόγος ἑαυτὸν αὔξων.

115

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 1. 180 A)

Ruhun *logos*'u kendini çoğaltır.

Özgünlüğü tartışmalı olan bu fragman, yorumcular tarafından farklı şekillerde açıklanmıştır. Herakleitos'ta ruh, sıcak ve kuru hava (ateş) olarak düşünüldüğünden, bu sıcak ve kuru havanın artması veya daha da ısınması onun bilge olması, dolayısıyla *logos*'unu (ölçüsünü) arttırması anlamına gelir. Ruhun *logos*'unun artması ateşe yaklaştıkça parıldayan, ışıldayan kömürlere benzetilebilir. Ruh da aynı şekilde kozmik *logos*'a yaklaştıkça, ortak olana uygun davrandıkça ışıldar ve kendisindeki *logos*'u arttırarak tanrısal yönünü ortaya çıkarır. Bu fragmanda *logos* terimi miktar ve ölçü anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

116

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 5. 6)

ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν.[1]

Bu yorum için bkz: DK.

116

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 5. 6)

Kendini tanıma ve ölçülü olma olanağı her insanda bulunur.

Sophrosyne (ölçülülük, ılımlılık) insanın tutkularını denetlemesi ve doğasına uygun olarak bilgece bir yaşam sürmesi demektir. Bilgece bir yaşam sürmek için insanın önce kendini; insan olmanın doğasını tanıması ve bilmesi gerekir. Ancak insanların büyük bir çoğunluğu doğalarını tanımak ve ona uygun yaşamak istemezler. Herakleitos'un bu sözü Delphik iki komutla *Gnothi s'auton* (kendini tanı) ve *meden agan*'la (haddini aşma) uygunluk içindedir.

117

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 5. 7)

ανὴρ ὁκόταν μεθυσθῇ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαΐων ὅκη βαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων.

117

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 5. 7)

Ruhu nemli olan biri, sakalı bitmemiş bir çocuk tarafından nereye götürüldüğünü bilmeyen sarhoş gibidir, yalpalar durur.

İlk dönem Yunan düşüncesinde nemli ve ıslak olmak ruh için bilinçsiz bir durumda olmaktır. Kendine gerekli özeni göstermeyen, bilgece bir yaşam sürmeyen insanın ruhu nemlenir ve ıslanır. Fragman 77'de de belirtildiği gibi ruhu nemlendiren ve ölümüne sebep olan şey hazdır.

118

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 5. 8)

αυγὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.

118

(Stobaeus, *Florilegium*, III. 5. 8)

Parlak ve kuru olan ruh, en iyi ve en bilgedir.

Herakleitos'ta ruh, "sıcak ve kuru hava" (ateş) olarak değerlendirilir. Ruhun en iyi ve en bilge olması, onun en sıcak ve en kuru hava haline dönüşmesiyle mümkündür. Ruh ne denli sıcak ve yakıcıysa o denli saf ve bilge olur. Fragmanda geçen *auge* sözcüğü "parlak, ışıltılı, yakıcı" anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ruhun sıcak ve yakıcı durumda olması tanrısal bir yönünün ortaya çıkması anlamına gelir.

119

(Stobaeus, *Florilegium*, IV. 40. 23; Plutarkhos, *Quastiones Platonicae*, 999 E)

ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων.

119

(Stobaeus, *Florilegium*, IV. 40. 23; Plutarkhos, *Quastiones Platonicae*, 999 E)

İnsanın karakteri kaderidir.

Burada "kader" olarak çevirdiğimiz terim *daimon*'dur. *Daimon* bu fragmanda "kişisel kader, takdir edilen pay" anlamlarına gelir. Sözcüğün kökeninde "paylaştırmak, bahşetmek" anlamları bulunur. Sözcüğün bir diğer anlamı, her insanın doğuşuyla birlikte sahip olduğu koruyucu varlıktır. Geleneksel inanışa göre insanın kaderini belirleyen doğuştan sahip olduğu bu *daimon*'dur. Herakleitos açısından bakıldığında, insanın kaderini belirleyen kendi yaşama tarzıdır. "Yapı, oturulan yer, alışkanlık ve yaşama tarzı" anlamlarına gelen *ethos* terimini yine Yunanca olan "karakter" sözcüğüyle karşılamayı uygun bulduk.[1]

[1] Ayrıntı için bkz. "Herakleitos'ta Kader Anlayışı" *İnsancıl*, Haziran 2005, sayı 176.

120

(Strabon, *Geographica*, I. 1. 6)

ἠοῦς καὶ ἑσπέρας τέρματα ἡ ἄρκτος καί ἀντίον τῆς ἄρκτου οὖρος αἰθρίου Διός.

120

(Strabon, *Geographica*, I. 1. 6)

Gün doğumuyla gün batımının sınırı Ayı takımyıldızı ve ışıltılı Zeus'un sınır bekçisi 'karşı' Ayı'dır.

Gün doğumuyla gün batımının sınırı (*termata*) merkezinde Büyük Ayı'nın (*Arktos*) bulunduğu bölgedir. Bu bölgenin dış sınırını belirleyen, Herakleitos'un karşı-Ayı dediği bir gök cismidir. Bu gök cismi'yle Herakleitos'un neyi kastettiği belirsizliğini korumaktadır. Ancak metinde geçen *arktou-ouros* deyişinden hareketle bu gök cisminin, sesletimindeki benzerlikten dolayı Arcturus yıldızı olabileceği düşünülebilir.[1] Bu bölge güneşin mevsimlik (yaz ve kış) doğuş ve batışlarının bölgesidir. Bu fragman, fragman 94'le bir bütünlük oluşturur.

[1] Boötes takım yıldızının en parlak yıldızı olan Arcturus, Yunanca *arctos* (ayı) + *ouros* (muhafız) sözcüklerinden türeyen Arktouros'a karşılık gelir; Büyük Ayı'nın (*Ursa Maior*) arkasındaki konumundan dolayı "bekçi" adını almıştır.

121

(Strabon, *Geographica*, XIV. 25; Diogenes Laertios, IX. 2)

ἄξιον Ἐφεσίοις ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἑρμόδωρον ἄνδρα ἑωυτῶν ὀνήιστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μηδὲ εἷς ὀνήιστος ἔστω, εἰ δὲ μή, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων.

121

(Strabon, *Geographica*, XIV. 25; Diogenes Laertios, IX. 2)

Ephesoslular size yakışan kendinizi asmanız ve kenti çocuklara terk etmenizdir. Siz, içinizdeki en değerli adam olan Hermodoros'u "aramızda değerli bir insan bulunmasın, değerliyse de gitsin başka yerlerde, başka insanların yanında olsun" diyerek kentten sürdünüz.

Herakleitos'un değer vermiş olduğu ender insanlardan birisi olan Hermodoros hakkında kesin bir bilgi yoktur. Muhtemelen o da, Herakleitos ve Bias gibi aristokrat ve seçkin biriydi.

122

(Suidas, s.v.)

ἀγχιβασίην.

122

(Suidas, s.v.)

Tahmin.

Bu Ansiklopedi'de (*Suidas* ya da *Suda*) geçtiği şekilde sözcüğün (*ankhibasien*) anlamı "tahmin" veya "yaklaşma"dır. Neyin tahmini? Nereye yaklaşmak? Bu belirsiz.

123

(Themistius, *Orationes*, 5. 69)

φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ.

123

(Themistius, *Orationes*, 5. 69)

Doğa saklanmayı sever.

Physis terimi fragmanlarda dört kez geçer.[1] Bu fragmanda *Physis* "nesnelerin gerçek doğası, yapısı, aslı" anlamında kullanılmıştır. Nesnelerin doğaşı, esas yapısı, hakikati saklanmayı sever. Hakikat doğrudan kendini açmaz, onu açığa çıkarmak zorlu bir iştir. Homeros'ta[2] *physis* terimi "bir nesnenin esas yapısı" anlamında kullanılmıştır. Herakleitos burada nesnelerin hakikatinin bilinemez olduğunu söylemez. Onun söylediği, bu hakikati ortaya çıkarmanın zorlu bir uğraşı gerektirdiğidir.

---

1 Bkz. fr. 1, 106 ve 112.

2 *Odysseia*, X. 303.

124

(Theophrastos, *Metaphysica*, 15)

σάρμα εἰκῇ κεχυμένον ὁ κάλλιστος, [ὁ] κόσμος.

124

(Theophrastos, *Metaphysica*, 15)

En güzel *kosmos* rastgele atılmış saman yığınıdır.

Bu fragmanın özgünlüğü tartışmalıdır. Theophrastus Herakleitos'u, akılsız bir maddeden (ateş) *kosmos*'u (düzenli yapıyı) çıkarttığı için tutarsızlık göstermekle suçlar. Oysa Herakleitos'ta *kosmos* her zaman mevcut ve oluş halinde bulunan düzenli bir yapı olarak düşünülmüştür. Herakleitos'ta *kosmos*, yalın bir öğeden evrimsel olarak ortaya çıkmış bir yapı olarak görülmez. Bu fragman Herakleitos'un görüşlerine uygun düşmez, çünkü Herakleitos'ta *kosmos*, ezeli ve ebedi bir yapı olarak her zaman mevcuttur. Ancak Herakleitos'ta *kosmos*'un bir amacı olup olmadığı da belirsizdir. Bu fragmanda geçen *sarma* (saman) sözcüğü fragman 9'da da kullanılmıştır.

125

(Theophrastos, *De Vertigine* 9)

καὶ ὁ κυκεὼν διίσταται <μὴ> κινούμενος.

125

(Theophrastos, *De Vertigine* 9)

Kykeon karıştırılmazsa ayrışır.

Kykeon terimi *kykao* (çalkalamak, karıştırmak) fiilinden türetilmiştir. *Kykeon* "arpa unu, su, şarap ve rendelenmiş peynirden yapılmış bir tür içecek"tir. Herakleitos *kykeon* ile *kosmos* arasında bir koşutluk kuruyor. *Kosmos*'un birliği, onu meydana getiren şeylerin devinim halinde olmasına bağlıdır. Eğer *kosmos*'ta bir devinim olmasaydı, her şey karıştırılmayan *kykeon*'da olduğu gibi birbirinden ayrışırdı.

125a

(Tzetses, *Scholia in Aristophanem*, 88)

Ἐφέσιος ἀρώμενος Ἐφεσίοις, οὐκ ἐπευχόμενος· μὴ ἐπιλίποι ὑμᾶς πλοῦτος, ἔφη, Ἐφέσιοι, ἵν' ἐξελέγχοισθε πονηρευόμενοι.

125a

(Tzetses, *Scholia in Aristophanem*, 88)

Hiç eksik olmasın zenginliğiniz Ephesoslular. Olmasın ki, alçaklığınız belli olsun.

Herakleitos ticaretle zenginleşmiş liman kenti olan Ephesos halkını aşağılıyor.

126

(Tzetses, *Scholia ad Exegesin in Iliadem*, Il. 126)

τὰ ψυχρὰ θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν αὐαίνεται, καρφαλέον νοτίζεται.

126

(Tzetses, *Scholia ad Exegesin in Iliadem*, II. 126)

Soğuk ısınır, sıcak soğur, nemli kurur, kuru nemlenir.

Miletos kozmolojisi bu dört temel öğenin üzerine inşa edilmiştir. Her türlü oluş, sıcak ve soğuk, nemli ve kuru gibi karşıt öğelerin birbirine dönüşmesi sonucunda ortaya çıkar. Herakleitos bu karşıtları ruhsal durumları belirtmek amacıyla da kullanır. Ruh sıcak ve kuruyken en iyi durumunda, nemli ve soğukken en kötü durumunda bulunur.

H. Diels'in Sahte Kabul Ettiği Fragmanlar

126a

[Anatolius, *De decade*, 36 (Heiberg)]

κατὰ λόγον δὲ ὡρέων συμβάλλεται ἑβδομὰς κατὰ σελήνην, διαιρεῖται δὲ κατὰ τὰς ἄρκτους, ἀθανάτου Μνήμης σημείω.

126a

[Anatolius, *De decade*, 36 (Heiberg)]

Mevsimlerin yasasına göre, ölümsüz belleğin işaretleri yedi kamerî ayda toplanır, Ayı takımyıldızında ayrılır.

Sahte olan bu fragmanda göklerdeki düzen ve zamanın ritmi arasındaki ilişki vurgulanıyor.

126b

(Anonymus)

«ἄλλως ἄ(λλο ἀεὶ αὔξε)ται πρὸς ὃ (ἂν ᾖ ἐλλι)πές ».

126b

(Anonymus)

Herhangi bir şey eksik olduğu şeye göre şu ya da bu yolla çoğalır.

Sahteliği tartışma götürmeyen bu fragman muhtemelen fragman 65'in başka bir biçimidir.

127

[Aristocritus, *Theosophia*, 69; *Fragmente Griechischer Theosophien*, 69 (s. 184 H Erbse)]

(ὁ αὐτὸς πρὸς Αἰγυπτίους ἔφη) εἰ θεοί εἰσιν, ἵνα τί θρηνεῖτε αὐτούς; εἰ δὲ θρηνεῖτε αὐτούς, μηκέτι τούτους ἡγεῖσθε θεούς.

127

[Aristocritus, *Theosophia*, 69; *Fragmente Griechischer Theosophien*, 69 (s. 184 H Erbse)]

Tanrı iseler ne diye arkalarından ağlıyorsunuz? Arkalarından ağlıyorsanız ne diye kendilerini hâlâ Tanrı kabul ediyorsunuz?

Parantez içine aldığımız metnin başında da belirtildiği gibi Mısırlıların inanışlarıyla ilgili Herakleitos'un söylediği ileri sürülen ve sahte kabul edilen bir fragmandır.

128

(Aristocritus, *Theosophia*, 74)

ὅτιὁ Ἡράκλειτος ὁρῶν τοὺς Ἕλληνας γέρα τοῖς δαίμοσιν ἀπονέμοντας εἶπεν· δαιμόνων ἀγάλμασιν εὔχονται οὐκ ἀκούουσιν, ὥσπερ ἀκούοιεν, οὐκ ἀποδιδοῦσιν, ὥσπερ [οὐκ] ἀπαιτοῖεν.

128

(Aristocritus, *Theosophia*, 74)

Herakleitos, Helenlerin, tanrılara onur hediyeleri verdiğini görerek şöyle dedi: İşitiyorlarmış gibi görünmelerine rağmen işitmeyen, ne bir şey isteyen ne de bir şey veren tanrıların heykellerine dua ediyorlar.

Bu sahte fragman, fragman 5'teki Yunanın geleneksel tanrı inancına inanışa karşı eleştirel tavrın bir başka ifadesidir.

129

(Diogenes Laertios, VIII. 6)

Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς ἐποιήσατο ἑαυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην

129

(Diogenes Laertios, VIII. 6)

Mnesarkhos oğlu Pythagoras insanlar arasında en fazla araştırma yapmış kişidir. O kendi bilgeliğini bu incelemelerden seçtikleri üzerine inşa etmiştir. Çok şey bilmek kötü sanattır.

Özgünlüğü tartışmalı olan bu fragmanda Pythagoras açıkça hedef alınmaktadır. Fragman 35'te gördüğümüz *historie* (araştırma yapma, bilgi toplama) terimi bu kez doğrudan Pythagoras'la bağlantılı bir şekilde karşımıza çıkıyor. Burada doğrudan bilgi toplama ya da araştırma yapma (*historie*) olumsuzlanmaz. Ama başkalarından, anlamadan bilgi toplamak ve çok şey öğrenmek (*polymathien*) kötü bir sanat (*kakotekhnien*) olarak nitelendirilir. Fragmanda geçen *syngraphas* (inceleme yapma) terimi sonradan eklemedir.

130

[*Gnomologium, Monacense Latinum*, I, 19; Caecilius Balbus (Wöelfflin, p. 18)]

non convenit ridiculum esse ita, ut ridiculus ipse videaris.

130

[*Gnomologium, Monacense Latinum*, I, 19; Caecilius Balbus (Wöelfflin, p. 18)]

Zaten gülünçken, bu denli gülünç olmak hiç hoş değil.

Calcilius Balbus'un *De Nugis Philosophorum* adlı eserinden aktarılan bu (1.19) sahte fragmanın günümüze çok uygun düştüğünü düşünüyor ve açıklama yapma gereği duymuyoruz.

131

(*Gnomologium Parisinum* (suppl. 134), n. 209)

ὁ δὲ γε Ἡ. ἔλεγε τὴν οἴησιν προκοπῆς ἐγκοπήν.

131

(*Gnomologium Parisinum* (suppl. 134), n. 209)

Kibir ilerlemeyi engeller.

Yine Herakleitos'a atfen söylenmiş bir aktarmadır. Kibir (*oiesin*) sözcüğü, fragman 46'da da kullanılmıştır.

132

(*Gnomologium Vaticanum*, 743, n. 312)

τιμαὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους καταδουλοῦνται.

132

(*Gnomologium Vaticanum*, 743, n. 312)

Onur kaygısı tanrıları da insanları da köle yapar.

Sahte kabul edilen bu fragman Herakleitos'un tavrından çok, Hıristiyan inancına daha uygun gibi gözüküyor.

133

(*Gnomologium Vaticanum*. 743 n. 313)

ἄνθρωποι κακοὶ ἀληθινῶν ἀντίδικοι.

133

(Gnomologium Vaticanum. 743 n. 313)

Kötü insanlar gerçeklerin düşmanıdır.

"Köpekler tanımadıklarına havlar"[1] fragmanıyla benzer yönlere sahip sahte bir fragmandır.

[1] Bkz. fr. 97.

134

(*Gnomologium Vaticanum*. 743, n. 314)

τὴν παιδείαν ἕτερον ἥλιον εἶναι τοῖς πεπαιδευμένοις.

134

(*Gnomologium Vaticanum.* 743, n. 314)

Eğitilmiş olana eğitim ikinci güneştir.

Muhtemelen "birinci güneş" ruhta bulunan *logos*'tur. Eğitim (*paideia*) ise bu *logos*'a uygun bilgece bir yaşam sürmektir. Ancak bu fragman da sahtedir.

135

(*Gnomologium Vaticanum*. 743, n. 315)

συντομωτάτην ὁδὸν ἔλεγεν εἰς εὐδοξίαν τὸ γενέσθαι ἀγαθόν.

135

(*Gnomologium Vaticanum.* 743, n. 315)

Ünlü olmanın en kısa yolu iyi olmaktır.

Bu fragman, fragman 29'un etkisinde yazılmış sahte bir fragmandır.

136

(*Scholia ad Arriani Epicteti dissertationes* -ad fidem codicis Bodleiani p. LXXI H. Schenkl)

ψυχαὶ ἀρηίφατοι καθερώπεραι ἢ ἐνὶ νούσοις.

136

(*Scholia ad Arriani Epicteti dissertationes* -ad fidem codicis Bodleiani p. LXXI H. Schenkl)

Ares'in kıydığı ruhlar hastalıkta ölenlerden daha saftır.

Sahte olan bu fragman ile fragman 24 arasında doğrudan bir ilişki vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi (fragman 24) *thymos*'a karşı savaşan ve onu denetime alan insanların ruhu, bu savaşı yapmadan ölen insanların ruhundan daha saftır.

137

(*Stobaeus, Florilegium*, I, 5, 15)

« ἔστι γὰρ εἱμαρμένα πάντως ...»

137

(*Stobaeus, Florilegium*, I, 5, 15)

Her şeye kader hükmeder.

Bu fragmanda geçen *heimarmene* terimi Stoacı filozofların kullandığı bir terimdir. Bu yüzden fragman Herakleitos'a aitse bile, muhtemelen bu terimi kullanmamış olması gerekirdi.

138[1]

(Codex Parisinus 1630, f. 191r)

Ἡρακλείτου φιλοσόφου κατὰ τοῦ βίου. Ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον κτλ.

138[1]

(Codex Parisinus 1630, f. 191r)

Herakleitos, yaşama muhalif filozof. Ot yiyerek yaşamayı kendine iş edindi.

[1] Sahte fragmanlar arasında yer alan fragman 137'den sonraki iki fragmanın Herakleitos'a ait olmadığı açıktır. Özellikle fragman 139 eksik olduğundan, anlaşılmaz ifadeler içermektedir. Herhangi bir yanlışlığa yol açmaması açısından biz bu metinlerin yorumlanmasını uygun görmedik.

139

(Catalogus Codicum Astrologorum Græcorum, IV 32; VII, 106)

Ἡρακλείτου φιλοσόφου. Ἐπειδὴ φασί τινες εἰς ἀρχὰς κεῖσθαι τὰ ἄστρα ... μέχρις οὗ ἐθέλει ὁ ποιήσας αὐτόν.

139

(Catalogus Codicum Astrologorum Græcorum, IV 32; VII, 106)

Filozof Herakleitos. Herakleitos'un adına izafe edilmiş "Yıldızların Aslına İlişkin" adlı kitap miladi yıllarda kaleme alınmıştır ve sahtedir.

FRAGMANLAR İÇİN KAYNAKÇA

Anatolius, *De decade*, J. L. Heiberg, Paris 1901, Annales Internationales d'histoire (Corpus de Paris 1900), École Supérieure des Hautes Études, 5. Section, Paris 1901.

Aristotle, *Athenian Constitution. Eudemian Ethics. Virtues and Vices*, çev. H. Rackham, Harvard University Press, London, 1981, Loeb.

Aristotle, *De Mundo*, çev. E. S. Forster, Oxford, 1963.

Aristotle, *De Sensu and De Memoria*, çev. G. R. T. Ross, 1906, 1973 (tıpkıbasım).

Aristotle, *Meteorologica*, çev. H. D. P. Lee, Harvard University Press, London, 1952, Loeb.

Aristotle, *The Art of Rhetoric*, çev. J. H. Freese, Harvard University Press, London, 1989, Loeb.

Clemens Alexandrinus, *Protrepticus, Paedagogus*, ed. Otto Stählin, reed. Ursula Treu, GCS 12, Berlin, 1970.

Coates, Alan ve diğerleri, *Catalogue of Books Printed in the Fifteenth Century now in the Bodleian Library*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Columella, *On Agriculture II* (5-9. Kitaplar), çev. E. S. Forster, Edward H. Heffner, Harvard University Press, London, 1954, Loeb.

Cousin, V. (ed.), *Procli philosophi Platonici opera inedita*, (In Alcibiadem), Paris, Frankfurt am Main: Minerva, 1962.

Dindorf, G., *Themistii orationes ex codices mediolanensi emendatae*, Leipzig, 1832 (reed. Hildesheim, 1961).

Diogenes Laertios, *Lives of the Philosophers*, ed. H. S. Long, Oxford 1964.

Erbse, H., *Fragmente Griechischer Theosophien*, 69, Hamburg, 1941.

Erbse, H., *Scholia Graeca in Homeri Iliadem, (Scholia Vetera)*, cilt IV, Berlin, 1975.

Eusebius, *Praeparatio Evangelica* (*Preparation for the Gospel*), çev. E. H. Gifford, 1903.

Finamore, John F.-Dillon, M. John, *Iamblichus' De Anima* (Metin, Çeviri, Yorum), Brill, 2002.

Fortenbaugh, W.-Wöhrle, G. (ed.), *On the Opuscula of Theophrastus*, Philosophie der Antike, cilt 14. Steiner, Stuttgart, 2002.

Gaisford, T., *Etymologicum Genuinum* (beta), ed. G. Berger, Beiträge zur klassischen Philologie 45, Meisenheim, 1972.

Gaisford, T. (ed.), *Etymologicum Magnum*, Oxford University Press, Oxford, 1948.

Heiberg, J. L., *Anatolius, De decade*, Annales Internationales d'histoire (Corpus de Paris 1900), École Supérieure des Hautes Études, 5. Section, Paris 1901.

Henri, O., *Platonis codex Parisianus A*, I, II, Paris, 1908.

Heraclitus, (Pseudo), *Allegoriae homericae*, N. Schow (ed.), Göttingen, 1782.

Hippolytus, Refutatio (*the Refutation of all Heresies*), çev. F. Legge, New York, 1921.

Hisdosus Scholasticus, *Ad Chalcidium In Platon. Tim.* 34 b, cod. Paris, l. 8624 s. XII F. 2.

Iamblichus, *De Mysteriis* (*Writings from the Greco-Roman World*, cilt 4), Emma C. Clarke, et al., Society of Biblical Literature, Atlanta, 2003.

Ioannes Stobaeus, *Florilegii I-II*, ed. C. Wachsmuth, Berlin, 1884; *III-V*, ed. O. Hense, Berlin, 1912.

Magnus, Albertus, *The Book of Secrets of Albertus Magnus of the Virtues of Herbs, Stones, and Certain Beasts Also A Book of the Marvels of the World*, (editörler) Michael R. Best ve Frank H. Brightman, Oxford, 1973.

Marcovich, M. (ed.), *Protrepticus* (*Vigiliae Christianae*, 34'e ek), Brill, Leiden, 1995.

Marcus Aurelius, çev. C. R. Haines, Harvard University Press, London, 1916, Loeb.

Maximus Tyrius, *Dissertations*, çev. Thomas Taylor, Thomas Taylor Series VI, The Prometheus Trust, Guildford, 1999.

Migne, J. P., *Patrologiae Graecae*, (133: Theodoros Prodromus), Paris, 1860.

Nauck, A., *Porphyrii philosophi Platonici opuscula selecta*, Teubner, Leipzig, 1886 (tıpkıbasım Hildesheim, Olms, 1963).

Numenius, *Fragments* (Metin ve Çeviri), E. des Places, Les Belles Lettres, Paris 1963.

Olivieri, D., *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*, Acadamie Royale, Brussels, 1898-1953.

Origenes, *Contra Celsum*, ed. M. Borret, Paris, 1967.

Philodemus, *On Rhetoric (De rhetorica, Περί ῥητορικῆς)*, S. Sudhaus, *Philodemi volumina rhetorica*, 2 cit, (eklemelerle, Leipzig, 1892-6).

Plotinus, *The Enneads*, çev. Stephen Mackenna, 5. cilt, London, 1917-24.

Plutarch, *Moralia II (How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition)*, çev. Frank C. Babbitt, Harvard University Press, London, 1928, Loeb.

Plutarch, *Moralia V (Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles)*, çev. Frank C. Babbitt, Harvard University Press, 1936, Loeb.

Plutarch, *Moralia X (Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives of the Ten Orators. Summary of a Comparison*

Between Aristophanes and Menander), çev. H. N. Fowler, Harvard University Press, London, 1936, Loeb.

Plutarch, *Moralia XII (Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh)*, çev. Harold Cherniss, W. C. Helmbold, Harvard University Press, London, 1957, Loeb.

Plutarch, *Moralia XIII (Part 1. Platonic Essays)*, çev. Harold Cherniss, Harvard University Press, London, 1976, Loeb.

Plutarch, *Parallel Lives IV (Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla)*, çev. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, London, 1916, Loeb.

Plutarco, *Dialoghi Delfici: Il tramonto degli oracoli (De defectu oraculorum), Traduzione e note di Marina Cavalli;L'E di Delfi (De E apud Delphos), Traduzione e note di Giuseppe Lozza; Gli oracoli della Pizia (De Pythiae coraculis), Traduzione e note di Giuseppe Lozza, Introduzione di Dario Del Corno*, Adelphi, Milano, 1990.

Polybius, *Histories IV* (9-15. Kitaplar), çev. W. R. Paton, Harvard University Press, London, 1925, Loeb.

Roberts, A.-Donaldson, J., *Clement of Alexandria. Protrepticus. Paedagogus. Stromateis. Fragments* (The Ante-Nicene Fathers, 2, Michigan, 1989).

Schenkl, H. (ed.), *Epicteti dissertationes ab Arriano digestae*, Leipzig, 1894.

Schlemm, A., *De fontibus Plutarchi commentationum de audiendis poetis et de fortuna*, Dissertation-Academia Georgia Augusta, Gottingae, 1893.

Schröder, S., *Plutarchs Schrift De Pythiae Oraculis* (Metin, Çeviri, Yorum), Teubner, Stuttgart, 1990.

Sextus Empiricus, *Against the Professors*, çev. R. G. Bury, Loeb, 1949.

Sternbach, L., *Gnomologium Vaticanum*, Nachdruck, Berlin 1963.

Stobaeus, *Anthologium*, ed. C. Wachsmut-O. Hense, Berolini, 1884.

Stobaeus, *Florilegium*, ed. Thomas Gainsford, 4. cilt, Oxford, 1822.

Suidas, *Lexicon*, ed. A. Adler, Leipig,1928-1938.

Theophrastus, *Metaphysica*, çev. W. D. Ross, F. H. Fobes, Hildesheim, Georg Olms, 1967.

Tzetzes, J., *Scholia et Glossemata in Chiliades*, P. L. M. Leone, Ioannis Tzetzae historiae. Naples, Libreria Scientifica Editrice, 1968.

Vancamp, B. (ed.), *Platon: Hippias Maior-Hippias Minor, Palingenesia*, Band 59, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996.

Westerink, L. G. (ed.), *Proclus Diadochus. Commentary on the first Alcibiades of Plato*, 1-158, North-Holland, Amsterdam, 1954.

Woelfflin, E. (ed.), *Caecilii Balbi De Nugis Philosophorum quae supersunt*, Schweighauser, Basle, 1855.

GENEL KAYNAKÇA

(Bu kaynakçada, çalışmamızın giriş bölümünde, fragmanların çevirisinde ve yorumlanmasında bilgi edindiğimiz yapıtlara yer verilmiştir)

Barney, R., *Names and Nature in Plato's Cratylus*, Routledge, 2001.

Bollack, J.-Wissmann, H., *Heraclite ou La. Separation*, (LesEditions de Minuit, Paris 1972).

Bywater, I., *Heracliti Ephesii reliquiae* (Oxford, Clarendon Press, 1877).

Çakmak, C., "Herakleitos'ta Kader Anlayışı," *İnsancıl*, Haziran 2005, sayı 176.

Çakmak, C., "Herakleitos'ta Uyku ve Rüyalar," *İnsancıl*, Nisan 2005, sayı 174.

Diels, H., *Doxographi Graeci. Collegit recensuit prolegomenis indicibusque instruxit*, H. D., Berlin, 1879 (tıpkıbasım 1929).

Diels, H., *Die Fragmante der Vorsokratiker*, Berlin, 1922.

Diels, H., *Herakleitos von Ephesos*, Berlin: Wiedmann, 1909.

Diels, H.-Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin, 1964.

Diogenes Laertios, *Lives of the Philosophers*, çev. R. D. Hicks, Harvard University Press, Loeb, 1964 – *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, YKY, 2003.

Doods, E. R., *The Greeks and Irrational*, Berkeley, 1951.

Eliade, M., *A History of Religious Ideas II*, The University of Chicago Press, Chicago, 1984 – *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II*, Kabalcı Yayınevi, 2003.

Gaisford, T., *Suidae lexicon*, 3 cilt, Oxford, 1834-7.

Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge, 1962. – *Yunan Felsefesi Tarihi I*, çev. Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, 2006'da yayımlanacak.

Heidegger, M.-Fink, E., *Heraclitus Seminar*, çev. C. H. Seibert, Northwestern University Press, Evanston, 1993.

Hussey, E., *The Presocratics*, London, Duckworth, 1972.

Kahn, C. H., "A New Look at Heraklitus," *American Philosophical Quarterly* 1, 1964: 189-203.

Kahn, C. H., *The Art and Thought of Heraclitus*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

Kirk, G. S., *Heraclitus: The Cosmic Fragments*, Cambridge, Cambridge University Press, 1962.

Kirk, G. S.-Raven, J. E., *The Presocratics Philosophers*, Cambridge, 1957.

Liddell, H. G.-Scott, Robert, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1996.

Marcovich, M., *Heraclitus, editio maior*, Merida, Venezuella, 1967.

Marcovich, M., *Heraclitus: The Greek Text with a Short Commentary*, The Los Andes University Press, Merida, 1967.

Marcovich, M., *Herakleitos*, Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag, 1967b.

Onians, B., *The Origins of European Thought: About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*, Cambridge, 1994.

Peters, F. E., *Greek Philosophical Terms*, New York University Pres, Newyork, 1967.

Ramnoux, C., *Etudes Présocratiques*, Paris, 1970.

Ramnoux, C., *Héraclite ou l'homme entre les choses et les mots*, Paris, 1959.

Urmson, J. O., *The Greek Philosophical Vocabulary*, Gerald Duckworth and Co. Ltd., London, 1990.

Urmson, J. O., *The Greek Philosophical Vocabulary*, Gerald Duckworth and Co. Ltd., London, 1990.

Vernant, J. P., *Yunan Düşüncesinin Kaynakları*, çev. Hüsen Portakal, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 78.

Vlastos, G., "On Heraclitus," *American Journal of Philology*, 76, 1955: 337-68 (tıpkıbasım Furley ve Allen, 1970: 413-29).

Fragmanlar

Herakleitos

"Kendimi keşfettim" diye haykıran bir filozof ve keşfedileni yüzyıllardır anlamaya çalışan insanlık! Ephesos'un gizemli güzelliği kadar derin sözler! Hermann Diels 1867 yılında Herakleitos'a ait olduğu kesin ve bazıları da ona atfedilen 139 fragmanı bir araya topladı. Felsefe dünyası için bu heyecan verici –ve hâlâ da esinlendirici niteliğinden bir şey kaybetmemiş– bir gelişmeydi. Bu fragmanlar üzerine sayısız yorum ve kitap yazıldı. Ama onlar hep özgün kalmayı başardılar; capcanlı, adeta soluk alan, kişiyle konuşan ve kişiyi konuşturan niteliklerini korudular.

Fragmanlar Yunanca asıllarıyla birlikte dilimizde ilk kez yayımlanıyor. Üstelik her fragmana dair yetkin ve dilden/kültürden beslenen yorumlarla. Ve sözcükler anlam kazanıyor, felsefe hayatla buluşuyor, kültürlerarası köprüler kuruluyor, herkes eşitleniyor fragmanlar önünde ve Herakleitos sesleniyor:

"Bu kadar acele etme sakın,
Ephesoslu Herakleitos'un kitabını bitireceğim diye,
çıkacağın yol öyle dik ki,
kasvetli, zerre ışık yok!
Ama bir eren kılavuz oldu mu sana,
aydınlanır bir anda,
güneş bile hiç kalır yanında!"

ISBN 975-997-024-4
9 789759 970246